

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Άνθρωπολογία και Μετανεωτερικότητα I

Τόμος 91ος • Τεύχος 3ον • Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2020

Θεολογία και Τεχνητή Νοημοσύνη*

Σταύρου Γιαγκάζογλου**

Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη (*Artificial Intelligence*, ἐν συντομίᾳ AI), ἄμεσο προῖον ἐνὸς μαθηματικοῦ κλάδου, τῆς Κυβερνητικῆς¹, διασυνδέει μίᾳ σειρὰ ἐπιστημονικῶν πεδίων ὅπως εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ὑπολογιστῶν, ἡ ψυχολογία, ἡ λογικὴ, ἡ νευροεπιστήμη, ἡ γλωσσολογία, ἡ κυβερνητικὴ, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μηχανικὴ καὶ ἀποσκοπεῖ στὴ δημιουργία νοούντων ὑπολογιστικῶν συστημάτων. Τὰ συστήματα αὐτὰ ἐπιχειροῦν νὰ προσομοιώσουν τὴν ἀνθρώπινη νοημοσύνη ἀλγοριθμικά, χρησιμοποιώντας μαθηματικὰ μοντέλα καὶ λογικοὺς κανόνες ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, νὰ ἀναπαραγάγουν τὴν ἀνθρώπινη εὐφυΐα καὶ συμπεριφορὰ ἢ τὴ βιολογικὴ διαδικασίᾳ, νὰ πολλαπλασιάσουν τὴ στατιστικὴ ἀνάλυση καὶ μεθοδολογία μὲ τὴ χρῆση ἀριθμητικῶν μοντέλων καὶ δεδομένων καὶ σταδιακὰ νὰ αὐτονομηθοῦν νοητικά. Ἡ πορεία καὶ ἐξέλιξη τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἀπὸ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον μέχρι σήμερον γνωρίζει ἀλματώδη ἀνάπτυξη καὶ πολλαπλὲς ἐφαρμογὰς σὲ ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ πεδία, ὑποκαθιστώντας καὶ σταδιακὰ ἀντικαθιστώντας τὸν ἄνθρωπον στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, τὴν πολιτικὴν, τὴ δικαιοσύνην, τὴν ἰατρικὴν, τὴν οἰκονομίαν, τὴ βιομηχανίαν, τὴν ἐπικοινωνίαν, τὶς συγκοινωνίες, τὸν πόλεμον κ.λπ. Μὲ τὴν τεχνητὴν νοημοσύνην καὶ τὶς τεχνολογικὰς

---

* Τὸ παρὸν ἄρθρον ἀποτελεῖ ἐπεξεργασμένη ἐκτενέστερη μορφή εἰσήγησης στὴ διαδικτυακὴ ἡμερίδα μὲ θέμα: «Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ Ὁρθόδοξη Θεολογία: Πρῶτες Διερευνήσεις» τῆς ομάδας τοῦ Facebook «Κοσμολογία καὶ Θεολογία. Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία», τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε στίς 15 Ἰουνίου 2020.

** Ὁ Σταῦρος Γιαγκάζογλου εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητὴς Δογματικῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Γιὰ τὴν Κυβερνητικὴν ὡς ἐπιστήμην βλ. ἐνδεικτικὰ Ν. Wiener, *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine*, The Technology Press and John Wiley & Sons, inc., New York, 1948· Ν. Wiener, *The Human Use of Human Beings; Cybernetics and Society*, Houghton Mifflin Company, Boston 1950.

έφαρμογές της δεν ασχολείται μόνον ή επιστήμη και ή βιομηχανία. Ό κινηματογράφος, ή λογοτεχνία, ή τηλεόραση και τὸ διαδίκτυο προσελκύουν μαζικά τὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτήν. Ό σύγχρονος ἄνθρωπος ζεῖ πλέον μὲ τὴν τεχνολογία. Στὶς μέρες μας, ή συστημικὴ ψηφιοποίηση τῶν πάντων φαίνεται νὰ σαγηνεύει πολλούς. Ποιός δὲν γοητεύεται ἀπὸ τίς «ἔξυπνες» τεχνολογίες; Ἡ συζήτηση γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη προκαλεῖ ἐντονο ἐνδιαφέρον, ὥστε ἄλλοι εἶναι αἰσιόδοξοι και ἄλλοι ἀπαισιόδοξοι. Συχνά, ή τεχνητὴ νοημοσύνη ἐμφανίζεται ὡς ἓνα νέο και προκλητικὸ κυβερνοπαιχνίδι στὰ χέρια τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Ὅμως τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλᾶ ἢ ἀθῶα².

Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση και οἱ διαφορὲς ἐκφράσεις της, ὅπως εἶναι ή κοινωνία τῆς πληροφορίας και ή «εἰκονικὴ πραγματικότητα», στὴν ὁποία μεγάλο μέρος τοῦ παγκόσμιου πληθυσμοῦ και εἰδικότερα τῶν νέων ἀνθρώπων ἀναλώνει μεταξὺ ἄλλων ζωτικὸ χρόνο και ἐνέργεια, φανερώνουν ἀνάγλυφα ὅτι ή τεχνολογικὴ γνώση ἀποβλέπει σταθερὰ στὴ μεταβολὴ τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου σὲ ἓνα εἶδος τεχνοφύσης. Τὸ κρίσιμο ζήτημα σὲ σχέση μὲ τὴν ἐκτεταμένη χρῆση τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης σὲ ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς και δραστηριότητας

2. Γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη βλ. ἐνδεικτικὰ Ἰ. Βλαχάβα, Π. Κεφαλαῖ, Ν. Βασιλειάδη, Ἰ. Ρεφανίδη, Φ. Κοκκορᾶ & Ἡ. Σακελλαρίου, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη*, ἐκδ. Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη ³2011· Stuart Russell & Peter Norvig, *Τεχνητὴ Νοημοσύνη, μία σύγχρονη προσέγγιση*, μετάφρ. Τάκης Ἀλβας, Δημήτρης Καρτσακλῆς, Φώτης Σκουλαρίκης, ἐκδ. Κλειδάριθμος, Ἀθήνα 2005· Erik Brynjolfsson & Andrew McAfee, *Ἡ θαυμαστὴ ἐποχὴ τῆς νέας τεχνολογίας. Ἔργασία, πρόοδος και εὐημερία στὰ χρόνια τῶν ἔξυπνων τεχνολογιῶν*, μετάφρ. Γιώργος Ναθαναήλ, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2016· Max Tegmark, *Life 3.0 Τί θὰ σημαίνει νὰ εἶσαι ἄνθρωπος στὴν ἐποχὴ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης*, μετάφρ. Ν. Ἀποστολόπουλος, ἐκδ. Τραυλός, Ἀθήνα 2018· Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμὸς, Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο και τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019· Ray Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*, Viking Penguin, USA 1999· Alan Turing, "Computing Machinery and Intelligence" (1950), στὸν τόμο: *The Essential Turing Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*, B. Jack Copeland (Ed.), Oxford University Press Inc., New York, 2004· Alan Turing, "Can Digital Computers Think?," (1951), στὸν τόμο: *The Essential Turing Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*, B. Jack Copeland (Ed.), Oxford University Press Inc., New York 2004· Nick Bostrom, *Superintelligence, Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, Oxford 2014· Jean-Gabriel Ganascia, "Artificial intelligence: between myth and reality", *THE UNESCO Courier*, July-September 2018· Y. Wilks, *Artificial intelligence: Modern magic or dangerous future?*, Icon Books Ltd, London 2019.

είναι εάν κινδυνεύει να μεταλλαχθεί ό έσώτατος πυρήνας τής ανθρώπινης ύπαρξης και του φυσικού κόσμου. Είναι δυνατόν ό κόσμος μας μέσω τής τεχνολογίας και κυρίως μέσω τής ψηφιακής τεχνολογίας αίχμης να μετατραπεί σε τεχνοφύση; Κατά τις ήμέρες του γενικού έγκλεισμού λόγω τής πανδημίας του κορωνοϊού ζήσαμε κατά κάποιον τρόπο ένα είδος προσομοίωσης αὐτής τής κατάστασης. Δοκιμάσαμε πώς είναι να μὴν έχει ό άνθρωπος φυσιολογική ζωή, να περιορίζεται στο σπίτι του, να «ζει» σε μία εικονική πραγματικότητα να κάνει τις ποικίλες εργασίες ή επικοινωνίες του διαδικτυακά και να μὴν έρχεται σε πραγματική έπαφή και σχέση πρόσωπο προς πρόσωπο με τους άλλους ανθρώπους. Η διαμεσολάβηση των ανθρώπινων σχέσεων από τή μηχανή είχε ξεκινήσει ήδη από τή βιομηχανική επανάσταση. Έφ' έξής, τὸ πλέον επαναστατικό και κατακλυσμικό γεγονός στην ιστορία του κόσμου και του ανθρώπου είναι ακριβώς ή δημιουργία τής τεχνολογικής γνώσης. Ανάμεσα στον άνθρωπο και τή φύση, ανάμεσα στους ίδιους τούς ανθρώπους, παρεμβάλλεται ένα τεχνητό περιβάλλον μηχανών. Κατά τρόπο παράδοξο, όσο ό άνθρωπος κατανοεί έπιστημονικά και κυριαρχεί πάνω στη φύση με τεχνητά μέσα, τόσο άλλοτριώνεται και απομακρύνεται από αὐτήν. Η βάση του σύγχρονου τεχνολογικού πολιτισμού δέν είναι ούτε φυσική ούτε πνευματική: είναι μηχανική. Πρόκειται για τὸν θρίαμβο τής τεχνικής πάνω στο πνεῦμα και πάνω στην οργανικότητα. Έν τέλει, ποιά είναι ή σημασία και οί έπιπτώσεις τής θαυμαστής εξέλιξης τής μηχανής, ή όποία εἰσχωρεῖ πλέον άκάθεκτα σε κάθε πτυχή τής καθημερινότητας, σε κάθε έκφραση του προσωπικού και συλλογικού βίου, προσδιορίζοντας όλη τή δομή του σύγχρονου πολιτισμού³;

Η θεολογία άποτελεῖ μία έντελώς διαφορετική θεώρηση για τὸν κόσμο και τὸν άνθρωπο, εκφράζοντας κυρίως ένα έσχατολογικό όραμα για τὸ νόημα και τήν πληρότητα τής ζωής, όπως αὐτή χαρίζεται ελεύθερα και άγαπητικά από μία έξωκτισιακή πηγή, τὸν προσωπικό

3. Hannah Fry, *Hello World: Άνθρωπος στην έποχή του αλγόριθμου*, εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα 2020. Frank Webster & Kevin Robins, *Η έποχή του τεχνοπολιτισμού, Από τήν κοινωνία τής πληροφορίας στην εικονική ζωή*, μετάφρ. Κάτια Μεταξά, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002. Neil Postman, *Τεχνοπώλιο, Η ύποταγή του πολιτισμού στην τεχνολογία*, μετάφρ. Κάτια Μεταξά, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1999.

καὶ ἀποκαλυπτόμενο στὸν ἄνθρωπο Θεό. Ἡ γλῶσσα καὶ ἡ παράδοση τῆς θεολογίας σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν προνεωτερικότητα καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς. Ἡ γλῶσσα τῆς θεολογίας, ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη χρονικὰ γλῶσσα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς φιλοσοφίας, διαμόρφωσε ἕναν κόσμον καὶ πολιτισμὸ δίχως τὴ διαμεσολάβηση τῆς μηχανῆς. Στὴν ἐποχὴ μας, τὸ ἐντελῶς καινούργιο εἶναι ἀκριβῶς ἡ κυρίαρχη θέση τῆς μηχανῆς. Τὸ στοιχεῖο τῆς νεωτερικῆς μηχανῆς ἢ κυβερνομηχανῆς, ὅπως τὴν γνωρίζουμε σήμερα, δὲν ὑπῆρχε πάντοτε στὴ ζωὴ καὶ τὴν πορεία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μηχανὴ δὲν εἶναι φυσικὸ φαινόμενο, δὲν προέρχεται ὀργανικὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ λειτουργία τῆς φύσεως, μολονότι παρεμβαίνει ἄμεσα σὲ αὐτήν. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος μὲ τὴν τεχνικὴ του δεξιότητα καὶ μὲ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη ἔχει ἀποσπάσει ἢ ἔχει ἐξαυλώσει μέσα ἀπὸ τὴν καρδιὰ τῆς φύσεως δυνάμεις τὶς ὁποῖες καὶ ἀπομόνωσε νοερὰ ἀπὸ τὴ φύση. Ἀπὸ μία ἄποψη, ἡ ἐπιστῆμη τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς φυσικῆς εἶναι ἕνα εἶδος νοερῆς ἀπόσπασης δυνάμεων καὶ δυνατοτήτων. Σὲ ἕνα ἄλλο καὶ συμβολικὸ πεδίο ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση εἶναι σὲ θέση νὰ διαμορφώνει ἕνα τεχνητὸ περιβάλλον, μία τεχνητὴ φύση. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ τὴ βάση τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, διότι ὄνειρο ὅλων τῶν ἐμπλεκομένων εἶναι ἡ αὐτονομία τῆς μηχανῆς μέσα ἀπὸ τὴν αὐτοσυνειδησία τῆς, ὅ,τι καὶ ἂν αὐτὸ σημαίνει ἢ ἐπιφέρει γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση καὶ τὴ φύση. Καὶ πράγματι, ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς μηχανῆς ὡς τὶς σύγχρονες ἐφαρμογὲς τῆς βιοτεχνολογίας στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου ἔχουμε διαρκῶς ἐκπλήξεις. Ὁ κόσμος μας μοιάζει τώρα ὅπως ὁ 19ος αἰώνας, ὅταν τὰ μελλοντολογικὰ μυθιστορήματα τοῦ Ἰουλίου Βέρν περιέγραφαν τὶς πιὸ παράδοξες τεχνολογικὲς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀπίθανα τεχνικὰ μέσα τῆς λογοτεχνίας τοῦ Φανταστικοῦ ἔγιναν πράξη στὸν 20ὸ αἰώνα. Σήμερα ἐπομένως γίνεται ἐκτεταμένη καὶ ἐξ ἴσου εὐφάνταστη ἀναφορά σὲ διάφορες τεχνολογικὲς ἐφαρμογὲς καὶ ἐξυπηρετήσεις ποὺ θὰ ἔχει ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ διευθέτηση ποικίλων πρακτικῶν ἀναγκῶν στὴν καθημερινότητά του μέχρι τὴ χρῆση τῆς νέας αὐτῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας σὲ διάφορους τομεῖς ὅπως εἶναι οἱ ἐπιστῆμες καὶ ἡ ἰατρικὴ, ἡ βιομηχανία, ἡ οἰκονομία, ἡ ἐργασία, οἱ συγκοινωνίες, οἱ ἐπικοινωνίες, ἡ ἀεροδιαστημικὴ ἢ ἀκόμη καὶ ἡ πολεμικὴ βιομηχανία. Καὶ ἐνῶ ὅλα

φαίνονται ότι κινούνται ακόμη στη σφαίρα της τεχνοφουτουριστικής φαντασίας, είναι βέβαιο ότι κάποια στιγμή θα αρχίσουν πλήρως να ύλοποιούνται.

Με επίκεντρο την ψηφιακή τεχνολογία ή ανθρωπότητα βρίσκεται πλέον μπροστά σε μία νέα κοσμική επανάσταση. Ο επιστήμονας δέν θαυμάζει τη φύση, δέν παλεύει να την αποκρυπτογραφήσει, αλλά δημιουργεί προσομοίωση της φύσεως· κατασκευάζει ένα άλλο τεχνητό σύμπαν ψηφιακών δεδομένων και μία άλλη τεχνητή φύση και συνάμα ήδη προγραμματίζει ή απλώς θεωρεί αναπόφευκτη την εκχώρηση της δικής του ποιητικής δημιουργικότητας στις αυτόνομες νοήμονες κυβερνομηχανές. Τα τεχνολογικά προϊόντα και ό,τι αυτά συνεπάγονται δέν είναι προϊόντα της φύσεως αλλά της ιστορικής προόδου. Η ζωή του ανθρώπου μεταλλάσσεται από οργανική σε οργανωμένη⁴. Το πρόβλημα έγκειται ακριβώς σε αυτή τη μετάλλαξη της ζωής του ανθρώπου από φυσική σε τεχνητή. Στο άμεσο μέλλον ή εφαρμογή της τεχνητής νοημοσύνης θα έχει καθοριστική επίδραση στη ζωή μας. Έπομένως, είναι φυσικό να τίθενται ποικίλα και ανησυχητικά έρωτήματα. Ποιά θα είναι ή μελλοντική ταυτότητα του ανθρώπου; Μπορεί το ανθρώπινο πρόσωπο να εξισωθεί με τη μηχανική λειτουργία της τεχνητής νοημοσύνης; Η ακάθεκτη όρθολογικοποίηση και ή μηχανική μετάλλαξη της φύσεως μπορεί να μεταβάλει τη ζωή του ανθρώπου θετικά και άρνητικά. Ο άνθρωπος διακινδυνεύει να μετατραπεί από ελεύθερο πρόσωπο σε αντικείμενο-πράγμα ή ακόμη πιό εφιαλτικά σε άνθρωπο-κτῆνος ή και σε άνθρωπο-μηχανή (βιολογικές χίμαιρες και ύβριδικά cyborgs). Στον πολιτισμό μας –και έννοούμε τον δυτικό πολιτισμό που έχει παγκόσμιες διαστάσεις σήμερα, κάτω από τη βαθεία επίδραση του Χριστιανισμού και της έλληνορωμαϊκής αρχαιότητας– ο άνθρωπος θεωρείται μοναδική, ανόμοια και ανεπανάληπτη ύπαρξη. Άσφαλώς, ο πολιτισμός αυτός συμπεριλαμβάνει και συνθέτει πολλές και διαφορετικές παραδόσεις ή επιμέρους πολιτισμούς. Όστόσο, όλοι συμφωνούμε γενικά στην αξία και τη σημασία του ανθρώπου και της ανθρωπότητας, όπως διακηρύσσεται από τον Ο.Η.Ε. στην

4. Βλ. Χρ. Μαλεβίτσης, *Η τραγωδία της ιστορίας, Δώδεκα δοκίμια μεταϊστορικού προβληματισμού*, έκδ. Δωδώνη, Αθήνα ³1980.

οίκουμενική διακήρυξη για τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ ἔχει μοναδικὴ καὶ ἀναντικατάστατη ἀξία καὶ ἀξιοπρέπεια. Κατὰ συνέπεια, διακηρύσσουμε ὅτι σεβόμαστε, προστατεύουμε καὶ ὑπηρετοῦμε δίχως καμμία διάκριση τὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ δικαιώματά του, πέρα ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἀντικειμενικὴ ἔκπτωση καὶ μετατροπὴ του σὲ πρᾶγμα. Ἡ διακήρυξη αὐτὴ ἐπισημαίνει συνάμα ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου διακυβεύεται διαρκῶς στὴν πράξη, ἐὰν δὲν προσέξουμε. Καὶ τί ἀκριβῶς ὀφείλουμε νὰ προσέχουμε, τοῦτο ἀποτελεῖ θέμα εὐρείας συζήτησης, τὸ ὁποῖο λαμβάνει ἕναν ἰδιαίτερο προσανατολισμὸ μὲ τὶς ἐφαρμογὲς τῆς τεχνολογίας στὴ ζωὴ μας. Τώρα πλέον ἔχουμε ἕνα παράδοξο δημιούργημα τῆς ἀνθρώπινης εὐφυΐας καὶ γνώσεως ποὺ εἶναι ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία καὶ ἰδιαίτερος ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη, τὸ ὁποῖο μπορεῖ ὀρθολογικὰ νὰ στρέφεται καὶ ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Συνήθως, ἀπέναντι στοῦ πρόβλημα αὐτὸ προβάλλεται ὡς λύση ἡ δικανικὴ ἠθικὴ ὡς ἕνα πλαίσιο συμπεφωνημένων τυπικῶν κανόνων. Γιὰ τὸ θέμα τῆς ἠθικῆς ὡς πλαισίου ἐπίλυσης καὶ διαιτησίας τῶν νέων αὐτῶν βιοτεχνολογικῶν διλημμάτων διεξάγεται μία ἀτέρμονη διεπιστημονικὴ συζήτηση. Καὶ πράγματι, τίποτε δὲν εἶναι καλὸ καὶ τίποτε δὲν εἶναι κακὸ ἀπὸ μόνο του. Ἡ χρῆση καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς νέας τεχνολογίας στὴν πράξη μπορεῖ νὰ ἀναδείξει τί δέον γενέσθαι, πέραν ὁποιασδήποτε χρησιμοθηρίας. Ὡστόσο, τὰ πράγματα εἶναι πιὸ περίπλοκα καὶ οἱ νομικὲς ἢ ἠθικὲς προκειμένες ἐνδεχομένως δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ ἐπιλύουν τὰ ἀναφερόμενα βιοηθικὰ διλήμματα⁵.

5. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ ἀφιέρωμα: «Βιοτεχνολογία & Βιοηθικὴ» τοῦ περιοδικοῦ Ἰνδικτος, τεύχος 14 (2001), μὲ κείμενα τῶν Σταμάτη Ἀλαχιώτη, Γιώργου Κουμάντου, Ἀντῶνη Τρακατέλη, Μητρ. Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα, Γιώργου Τσιάκαλου, John Breck, Ἐφης Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Σταύρου Γιαγκάζογλου. Ἐπίσης τὸ ἀφιέρωμα «Διλήμματα Βιοηθικῆς» τοῦ περιοδικοῦ Σύναξη, τ. 68 (1998), μὲ κείμενα τῶν Ἰωάννη Μπρέκ, Μάρκ Ἀντρόνικοφ, Ἐμμανουὴλ Παναγόπουλου, Πέτρου Γιατζάκη, Ἀλέξανδρου Σταυρόπουλου, Βασιλείου Φανάρα, Πάνου Νικολόπουλου, Κώστα Ζάχου, Βασίλη Ἀργυριάδη, Tristram Engelhardt, *Τὰ θεμέλια τῆς βιοηθικῆς*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2007. Ἀπ. Νικολαΐδης, *Ἀπὸ τὴ Γένεση στὴ γενετική, Ἐγχειρίδιο βιοηθικῆς*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006. Μητροπολίτης Μεσογαίας καὶ Λαυρεωτικῆς, Νικόλαος Χατζηνικολάου, *Ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ Γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ὁρθόδοξης Βιοηθικῆς*, ἐκδ. Σταμούλη, Ἀθήνα 2002. Ἐμμ. Σαρειδάκης, *Βιοηθικὴ*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2008. Μ. Βάντσος, *Τὸ ἐπιστημονικὰ ἐφικτὸ καὶ τὸ ἠθικὰ ὀρθό. Προσεγγίσεις Ὁρθόδοξης Βιοηθικῆς*, ἐκδ. Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη

Για παράδειγμα, εάν γνωρίζουμε εκ των προτέρων τί ασθένειες θα έχει ένας συγκεκριμένος άνθρωπος στη ζωή του ή πώς μπορεί να προφυλαχθεί ιατροφαρμακευτικά από αυτές ή εάν μπορούμε να εφαρμόσουμε προκαταβολικά βιοτεχνολογικές παρεμβάσεις στη ζωή μας ώστε να προχωρούμε σε ένα είδος ευγονικής ή τεχνητής βελτίωσης κατά περίπτωση του ανθρώπινου είδους, οι νέες αυτές δυνατότητες πρόκειται να αλλάξουν πλήρως την ίδια τη ζωή μας. Πώς θα χρησιμοποιηθούν οι δυνατότητες αυτές; Μπορεί ή ηθική –και ποιά ηθική– να αποτελέσει τη μόνη ασφαλή βάση για τη διαχείριση όλων αυτών των ζητημάτων;

Εκείνο που πρώτιστα χρειάζεται να συζητηθεί είναι το νόημα της ζωής και της πορείας του ανθρώπου εν μέσω του κόσμου και της ιστορίας. Μετά από τη Νεωτερικότητα ο πολιτισμός μας διαχωρίστηκε στα δύο. Από το ένα μέρος υπάρχουν οι όπαδοι της ατέρμονης επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου της ανθρωπότητας, επιδιώκοντας την δήθεν επίλυση των ποικίλων προβλημάτων, και από το άλλο οι σκεπτικιστές, οι άρνητές αυτής της αισιοδοξίας, ακόμη και εκείνοι που διακηρύσσουν την ανάγκη ενός είδους προνεωτερικής επιστροφής στη φύση. Άρχει μόνον ή ηθική και μάλιστα ή ηθική του αυτοαναφορικού ατόμου για να αντιπαλέψει κανονιστικά τις νέες συνθήκες ή χρειάζεται να αναδιατάξουμε και να νοηματοδοτήσουμε εκ νέου το πολιτισμικό μας παράδειγμα, την ίδια τη σημασία και το νόημα της ζωής και των ανθρωπίνων σχέσεων; Σε μία τέτοια προοπτική, ποιά θα μπορούσε να είναι ή συμβολή και το έργο της ορθόδοξης θεολογίας; Η θεολογία οφείλει να εμπνεύσει και να νοηματοδοτήσει εκ νέου τον πολιτισμό μας. Δεν οφείλει να δείξει απλώς προς μία ηθική διαχείριση της νέας διαμορφούμενης κατάστασης του ανθρώπου. Η ηθική είναι μία συμβατική και επίκαιρη κατασκευή του ανθρώπου, ή όποια θέτει όρια και απαγορεύσεις. Όλα αυτά παραβιάζονται διαρκώς από τον ίδιο

2016. Στ. Τσινόρεμα, Κ. Λούης (έπιμ.), *Θέματα Βιοηθικής, Η Ζωή, ή Κοινωνία και ή Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπιστημών*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, 2013. Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, Εύ. Πρωτοπαπαδάκης, Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή (έπιμ.), *Βιοηθικοί προβληματισμοί III, Το παιδί*, έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2018. Περαιτέρω ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία βλ. στον ακόλουθο ιστότοπο του Κέντρου Βιοϊατρικής Ηθικής και Δεοντολογίας της Έκκλησίας της Ελλάδος: http://www.bioethics.org.gr/06_d.html.

τόν άνθρωπο. Ἡ ὑπαρξή του εἶναι τέτοια πού τείνει νά παραβιάζει διαρκῶς τὰ ὅρια πού ὁ ἴδιος θέτει. Τίποτε δὲν μπορεῖ νά τοῦ σταθεῖ ἐμπόδιο. Στὴν πορεία τῆς γνώσεως κανένας κίνδυνος δὲν φαίνεται νά σταματᾷ τὴν ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου νά ζήσει τὴν περιπέτεια αὐτὴ μὲ ὅλες τὶς συνέπειές της. Οἱ νέες ἀνακαλύψεις, οἱ διάφορες ἐφαρμογές τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τώρα ἡ ψηφιακὴ τεχνολογία εἶναι μεγάλη πρόκληση στὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Γνωρίζουμε ἀσφαλῶς ὅτι οἱ διάφορες ἐφαρμογές τῆς τεχνολογίας δὲν ἐξαρτῶνται ἄμεσα ἢ δὲν ἐλέγχονται ἀπόλυτα ἀπὸ τὰ κράτη καὶ τὶς κυβερνήσεις ἀλλὰ ἔχουν περάσει σὲ ἰδιωτικὲς ἐταιρεῖες πού ἀνταγωνίζονται ἢ μία τὴν ἄλλη σὲ ἓναν ἀτέρμονο οἰκονομικὸ πόλεμο ἐπικράτησης καὶ ἰσχύος. Ἡ ἐπεξεργαστικὴ δυνατότητα μιᾶς μεγάλης ἰδιωτικῆς ἐταιρείας στὴ Silicon Valley, στὴν τεχνολογικὴ αὐτὴ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου, εἶναι πολὺ ἰσχυρότερη ἀπὸ τὸ κράτος, π.χ. τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ δύναμη τῆς γνώσεως καὶ τῶν δεδομένων ἔχει περάσει σὲ ἄλλα χέρια, τὰ ὁποῖα σαφῶς δὲν μποροῦν νά περιορίζονται ἀπὸ ὁποιοσδήποτε ἐπιτροπὲς δεοντολογίας καὶ ἠθικῆς⁶. Ἀκόμη, οἱ ἐπιτροπὲς δεοντολογίας καὶ ἠθικῆς μπορεῖ νά εἶναι ἀπλῶς τὸ ἄλλοθι ὅλης αὐτῆς τῆς ξέφρενης πορείας καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Μπορεῖ νά χρειάζεται ἓνα εἶδος πρωτοκόλλου καὶ προτυποποίησης τῶν νέων τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν, ἀλλὰ τίποτε δὲν μπορεῖ νά σταματήσει τὴν ἱλιγγιώδη αὐτὴ πορεία.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι φαινόμενα καὶ τάσεις πού δείχνουν ὅτι ἄλλαξε ριζικὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὴ φύση καὶ τὸν κόσμο. Μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ γνώση ἔχουμε εἰσέλθει νοερὰ στὴν

6. Γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἠθικοῦ ἐλέγχου τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης βλ. ἐνδεικτικὰ M. Anderson & S. L. Anderson, "Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent", *AI Magazine*, 28 (4) 2007, 15. N. Bostrom & El Yudkowsky, "The ethics of artificial intelligence", στό: K. Frankish & W. M. Ramsey (Eds.), *Cambridge Handbook of Artificial Intelligence*, Cambridge University Press, London, England 2014, J. Moor, *The Nature, Importance, and Difficulty of Machine Ethics*, IEEE Intelligent Systems, 2006, 21. doi: 10.1109/MIS.2006.80. St. Russell, *Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control*, United States: Penguin Random House, New York 2019. The Belmont Report: *Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*, The National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research, April 1979. T. Rahwan, J. Crandall, F. Showo-Oloko, I. Rahwan, *Ethics, efficiency, and artificial intelligence: should we allow machines to impersonate humans?*, Boston 2020.

ιδιαίτερα ευαίσθητη έσωτερική δομή τής φύσεως, στὰ ἔσχατα βάθη τής ὕλης καὶ τής ζωῆς, προκαλώντας μία νέα κοσμογονία: τὴν ἀνάδυση τής μηχανῆς καὶ τής τεχνητῆς φύσεως ὡς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι σαφές ὅτι οἱ νέες ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις καὶ ἐφαρμογὲς μποροῦν νὰ ἐπιφέρουν εἴτε θετικὰ εἴτε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα. Μάλιστα, ἐὰν συνεχισθεῖ ἡ ἐκμετάλλευση καὶ λεηλάτηση τῶν πόρων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος μὲ τοὺς ἴδιους ρυθμούς, τότε πιθανὸν νὰ πλησιάσουμε σὲ αὐτὸ ποὺ θὰ ὀνομάζουμε κοσμικὴ καταστροφή, μία ἀφύσικη περιβαλλοντικὴ δυστοπία. Ἐνα πολὺ συγκεκριμένο παράδειγμα εἶναι ἡ κλιματικὴ ἀλλαγὴ. Σὲ λίγα χρόνια θὰ ἐρημοποιηθοῦν ἀρκετὲς ζωτικὲς ἐκτάσεις τοῦ πλανήτη. Πολλοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ μέγεθος τής οἰκολογικῆς καταστροφῆς εἶναι τέτοιο ποὺ ὁ πλανήτης μας δὲν ἔχει πλέον γυρισμό. Ἄν συμβεῖ αὐτό, θὰ πρέπει νὰ μετοικήσουμε σὲ κάποιον ἄλλο πλανήτη⁷.

Στὴ νουβέλα του *Τὸ ὄνειρο ἐνὸς γελοίου*, ὁ Ντοστογιέφσκυ ἀναφέρεται στὴν τραγωδία τής ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Δὲν περιγράφει μία ἰδανικὴ κοινωνία, μία οὐτοπία ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ καρποφορήσει στὸν κόσμο μας, ἀλλὰ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν κατάσταση τοῦ κόσμου μας ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ὑπαρξιακῆς ἐκπτώσεως. Τὸ φανταστικὸ αὐτὸ παραμῦθι εἶναι ἐν τέλει μία σπουδὴ στὸν πολιτισμὸ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Ὁ ἥρωας τής νουβέλας αἰσθάνεται γελοῖος· θέλει νὰ αὐτοκτονήσει, ὄχι ὅπως ὁ Κυρίλωφ στοὺς *Δαιμονισμένους* γιὰ νὰ κατακτήσει τὴν ἐλευθερία του, ἀλλὰ γιὰτι ἀπλῶς δὲν βρίσκει κανένα νόημα στὴ ζωὴ του. Πεθαίνοντας –στὸ ὄνειρό του βέβαια– μεταφέρεται μυστηριωδῶς σὲ ἕναν ἄλλο κόσμο στὸ μακρινὸ διάστημα. Ὁ σύγχρονος αὐτὸς ἄνθρωπος ἀντικρύζει μέσα σὲ ἐκτυφλωτικὸ φῶς ἕναν κόσμο ὁμορφιάς, εὐτυχίας καὶ ἀγάπης. «Ἄ! τὰ εἶχε ὅλα καταλάβει, ὅλα μὲ τὸ πρῶτο βλέμμα! Αὐτὴ ἦταν ἡ γῆ προτοῦ μολευτεῖ ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα: οἱ κάτοικοί της δὲν γνώριζαν καθόλου τὸ κακό, ζοῦσαν μέσα στὸν ἴδιο τὸν παράδεισο, σ' αὐτὸν ποὺ σύμφωνα μὲ τὶς παραδόσεις ὀλόκληρης τής ἀνθρωπότητας ἔζησαν οἱ ἔνοχοι προπάτορές μας, μὲ μόνη τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ γῆ ἐδῶ ἦταν γιὰ ὅλους

7. Erik Conway & Naomi Oreskes, *Ἡ κατάρρευση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, Μία εἰκόνα ἀπὸ τὸ μέλλον*, μετάφρ. Γιώργος Λαμπράκος, ἐκδ. Ὀκτώ, Ἀθήνα 2016.

έναν και ό ίδιος παράδεισος». Ό γελοίος ήρωας έγινε ένα με αυτούς τους ανθρώπους και συμμετείχε στην εύτυχημένη ζωή τους. Ωστόσο, τελικά... θα τους διαστρέψει όλους! Σε έναν άλλο κόσμο, μακρινό από τον δικό μας, έχουμε επανάληψη του προπατορικού αμαρτήματος. Με άριστουργηματικό τρόπο ό Ντοστογιέφσκυ διεκτραγωδεύει την ελεύθερη δυνατότητα επανάληψης του προπατορικού αμαρτήματος από τον κάθε άνθρωπο και όχι για μία αναγκαστική κληρονομική έκδοχή του. Ό γελοίος ήρωάς του όνειρεύεται πώς φθάνει στον υποτιθέμενο παράδεισο και προκαλεί ό ίδιος τη διαφθορά και την πτώση των άθων και λαμπρών πλασμάτων. Οί ρίζες της άστοχίας αυτής προέρχονται από τα άβυσσαλέα βάθη της ελευθερίας του ανθρώπου και ασφαλώς όχι από την κακή φύση ή την υλικότητά του. Ό γελοίος ήρωας είδε ζωντανά την αλήθεια, δέν την φαντάστηκε. Άλλά ή αυτόματη έπιστροφή στον χαμένο παράδεισο δέν είναι δυνατή.

Ό νουβέλα αυτή του Ντοστογιέφσκυ⁸ δείχνει άκριβώς ότι ό άνθρωπος που έχει γνωρίσει αυτή τη γνώση δέν μπορεί να την άδρανοποιήσει ή να την άπενεργοποιήσει αυτόματα. Ό γνώση αυτή διαρκώς εξελίσσεται, διευρύνεται και έχει ποικίλες χρήσεις. Με την τεχνολογική περιπέτεια συμβαίνει και κάτι άλλο· οί εφαρμογές της ψηφιακής γνώσης δείχνουν άκριβώς ότι ό άνθρωπος κινδυνεύει να μην είναι πλέον ούτε στη φύση αλλά ούτε και στην ιστορία. Ό αυτονομημένη τεχνοφύση δέν συνιστά ένα πεδίο όπου ό άνθρωπος είναι άντιμέτωπος με τη φύση ή ζει φυσιολογικά ως όργανικό μέλος της, αλλά ότι δέν έχει κάποιο νόημα ή ίδια ή πορεία της ιστορίας του. Τα διάφορα γεγονότα, οί προσωπικές, κοινωνικές, οικονομικές ή πολιτισμικές άλλαγές στην πορεία της ανθρωπότητας ένδέχεται να μην έχουν κανένα νόημα και σκοπό. Τώρα πλέον ή ιστορία μοιάζει να είναι περισσότερο ή άδιαφάνεια και ή άδράνεια των τεχνικών κατασκευών του ανθρώπου και όχι των ελεύθερων και δημιουργικών άποφάσεων του. Έν τω μεταξύ, οί άνθρωποι συνεχίζουν να ζούν και να πεθαίνουν. Στον κόσμο και την ιστορία οί άνθρωποι συνεχίζουν να πορεύονται με τα προσωπικά δράματα και τις τραγικές άγωνίες τους. Ό τεχνητή

8. Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ, *Τό όνειρο ένός γελοίου*, μετάφραση και έπίμετρο Σ. Γουελάς, έκδ. Άρμός, Άθήνα 1996.

νοημοσύνη δὲν σημαίνει ὅτι θὰ ἐξαλείψει τὴ φτώχεια, τὴν ἀδικία, τὸν ρατσισμό, τοὺς πολέμους, τὶς πανδημίες ἢ θὰ ἀποκαταστήσει τὶς προσωπικὲς διαφεύσεις καὶ ματαιώσεις. Ἀκόμη καὶ στίς πλέον σύγχρονες καὶ ἀναπτυγμένες τεχνολογικὰ χῶρες ὁ ρατσισμός, γιὰ παράδειγμα, συνεχίζει νὰ ἐκδηλώνεται μὲ βίαιο τρόπο. Ἡ φερόμενη ὡς πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει κατὰ τὸν Hegel τὶς λεγόμενες παράπλευρες ἀπώλειές της. Ἡ πανουργία τῆς ἱστορίας, προκειμένου νὰ κατορθώσει τὸν σκοπὸ της, μπορεῖ κάλλιστα νὰ καταβροχθίζει τὰ παιδιὰ της. Ἡ πίστη στίς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου διαμόρφωνε τὴν ἱστορία, προκαλοῦσε ἐπαναστάσεις καὶ πολέμους, δείχνοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κύριος τῆς ἱστορίας καὶ ὄχι ἓνα ὑποχέιριο τῆς φύσεως. Ὡστόσο, τώρα δὲν πρόκειται γιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ ἢ ἄλλη ἐπανάσταση ἢ γιὰ κάποια πολεμικὴ ἀναμέτρηση. Τώρα ἡ ἱστορία μέσῳ τῆς τεχνολογικῆς ἐπικυριαρχίας δηλητηριάζει καὶ ἀφανίζει τὴν ἴδια τὴ φύση καὶ ἀνατρέπει τὸν ἑαυτὸ της. Ἐπομένως, ἡ ἱστορία μέσῳ τοῦ ἀνθρώπου σκοτώνει τὴ φύση, ἀφοῦ προηγουμένως διακήρυξε τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὑπάρχει Θεός· θεὸς καὶ κύριος τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος⁹.

Εἶναι σημαντικό νὰ τονίσουμε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Χριστιανισμὸς βοήθησε τὸν ἄνθρωπο τοῦ παγανισμοῦ νὰ μὴν εἶναι ὑποχέιριο τῆς φύσεως. Ἡ χριστιανικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου ὡς δημιουργήματος τοῦ Θεοῦ γιὰ χάρι τοῦ ἀνθρώπου ἔδωσε τὴ δυνατότητα στὸν ἄνθρωπο νὰ μὴν ἐκλαμβάνει δεισιδαιμονικὰ τὴ φύση ὡς θεὸ ἀλλὰ νὰ τὴ θεωρεῖ ὡς τὸν οἶκο καὶ τὸ φυσικὸ του περιβάλλον. Ἔτσι, ὁ ἄνθρωπος μπόρεσε νὰ ἀπελευθερωθεῖ καὶ μαζί του καὶ ἡ διαδικασία τῆς ἔρευνας καὶ γνώσης τῆς φύσεως. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὀδήγησε ὀρισμένους νὰ ὑποστηρίξουν τὴ θεωρία ὅτι τὸ οἰκολογικὸ πρόβλημα προῆλθε κατὰ κάποιο τρόπο ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό¹⁰. Ἐφ' ὅσον ὁ Χριστιανισμὸς ἀπομάγευσε τὸν

9. Βλ. τὸ δίτομο ἔργο τοῦ Yuval Noah Harari, *Sapiens. Μία σύντομη ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2015 καὶ *Homo Deus. Μία σύντομη ἱστορία τοῦ μέλλοντος*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2017.

10. Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Ἀμερικανοῦ ἱστορικοῦ Lynn White, «γιὰ τὴν παρούσα οἰκολογικὴ κρίση εὐθύνεται ἱστορικὰ ἡ ἰουδαιοχριστιανικὴ θεολογία, ὅπως ἀναπτύχθηκε καὶ ἐρμηνεύθηκε κυρίως στὴ δυτικὴ Ἐκκλησία, μέχρι καὶ τοὺς νεώτερους χρόνους». Βλ. L. White, "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis", *Science*, τόμ. 155, τεύχος 3767 (10 Μαρτίου 1967), σσ. 1203-1207. Γιὰ μίαν συζήτηση τῶν θέσεων τοῦ Lynn White βλ.

κόσμο από τις παγανιστικές δεισιδαιμονίες της αρχαιότητας, ώθησε ακόλουθως τὸν ἄνθρωπο στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ τὴν προσπέλαση τῶν μυστικῶν τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ τεχνικὴ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο μετέτρεψε τὴ φύση σὲ ὑποχείριό του ἀλλὰ τὴν περιθωριοποίησε καὶ τὴν ἀντικατέστησε ἀκόμη καὶ μὲ εἰκονικὰ τεχνητὰ περιβάλλοντα. Ἄν κοιτάξουμε τὴν πόλη μας, αὐτὴ ἢ ἴδια ἢ πόλη εἶναι, μεταξὺ ἄλλων, ἓνα τεχνητὸ περιβάλλον μέσα στὴ φύση. Εἶναι μία τεχνόπολις. Δὲν εἶναι ἡ φύση ἀλλὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς μὲ τὴ γνώση μας καὶ μὲ τὴν τεχνολογία μας κατασκευάσαμε μέσα στὴ φύση, προκειμένου νὰ καλύψουμε τὶς πρακτικὲς μας ἀνάγκες καὶ συνάμα νὰ ἐκφράσουμε καὶ νὰ συγκροτήσουμε τὸ ἔλλογο νόημα τοῦ κοινοῦ μας βίου. Τὸ κρίσιμο ἐρώτημα ἐπομένως εἶναι κατὰ πόσον εἴμαστε μέσα στὴ φύση ἢ κατὰ πόσον εἴμαστε ἔξω ἀπὸ τὴ φύση, ὅταν υἱοθετοῦμε ἄκριτα τὶς ἐφαρμογὲς τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης.

Στὴν προσπάθειά μας νὰ ἀπελευθερωθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος νὰ ρημάξουμε καὶ τὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Ἄν γιὰ παράδειγμα οἱ ἀκραίες ἐφαρμογὲς τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης χρησιμοποιηθοῦν μὲ ἀρνητικὸ τρόπο ἢ τεθοῦν γενικευμένα στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀμφιβόλου ἠθικῆς διαγενετικῆς ἐπέμβασης καὶ τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας, ὅπως ἤδη γίνεται κατὰ κάποιον τρόπο, τότε ἡ ἱστορία θὰ γίνῃ ἔρμαιο τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ἐνὸς δηλαδὴ τεχνητοῦ προϊόντος τῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας καὶ γνώσης. Στὶς πολεμικὲς ἀναμετρήσεις τοῦ παρελθόντος οἱ ἄνθρωποι μάχονταν σῶμα μὲ σῶμα ἢ ἀντιμετώπιζαν κατὰ πρόσωπο τὸν ἴδιον τὸν ἀντίπαλό τους. Τώρα ἓνας πιλότος μπορεῖ νὰ πετάξει ἑκατοντάδες χιλιόμετρα μακριὰ μὲ τὸ ἀεριωθούμενό του πάνω ἀπὸ μία περιοχὴ, νὰ πατήσῃ ἓνα πλῆκτρο καὶ νὰ ρίξῃ τηλεκατευθυνόμενες ἢ αὐτοκατευθυνόμενες βόμβες, ἢ ἓνας χειριστὴς νὰ ἐκτοξεύσῃ ἀπὸ τὴν ἀσφαλῆ βάση του ἔξυπνες βόμβες ἢ μὴ ἐπανδρωμένα ἀεροσκάφη (drones) στοὺς ἐχθρικοὺς στόχους, προκαλώντας ἑκατόμβες ἀθῶων θυμάτων. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἦλθε ποτὲ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ θύματά του. Ὅμως, ἡ θανατηφόρα ἐνέργεια στὴν ὁποία προέβη στηρίζεται ἀκριβῶς σὲ ἐφαρμογὲς ὑψηλῆς τεχνολογίας καὶ τεχνητῆς νοημοσύνης.

Ἰω. Ζηζιούλας (Μητρ. Περγάμου), *Ἡ κτίσις ὡς Εὐχαριστία*, Θεολογικὴ προσέγγιση στὸ πρόβλημα τῆς Οἰκολογίας, ἐκδ. Πορφύρα, Ἀθήνα ³2019.

Με τις μεθόδους του σύγχρονου πολέμου, όπου δεν χρειάζεται πλέον το ανθρώπινο πρόσωπο, ακόμη και αυτός ο ατομικός ήρωισμός, ή πορεία της απανθρωπίας φθάνει στο κατακόρυφο. Η υπέρτερη δύναμη που ασκείται μέσω της σύγχρονης τεχνολογίας είναι σε θέση να πλήξει και τη φύση και την ανθρωπότητα και την ίδια την ιστορία. Θα ήταν απλώς αὐταπάτη, εάν νομίζουμε ότι μπορούμε να ἐλέγξουμε τις ἀρνητικὲς δυνατότητες τῆς τεχνολογίας μέσω τῆς ἠθικῆς¹¹. Ἀκόμη και ἂν τὸ κανονιστικὸ σύστημα εἶναι ἀπόλυτα ἀτεγκτο καὶ αὐστηρό, ὄλο καὶ κάτι θὰ ξεφεύγει καὶ κάποια πράγματα θὰ γίνονται ἀκραία.

Εἶναι δυνατόν νὰ λαμβάνει ἀποφάσεις ἀπὸ μόνη τῆς μία ἐφαρμογὴ ἢ ἓνα ρομπὸτ τεχνητῆς νοημοσύνης καὶ ὄχι ὁ ἄνθρωπος; Ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη θὰ ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὸν προγραμματισμὸ καὶ τοὺς ἠθικοὺς κανόνες πὺ ἐμεῖς ρυθμίζουμε. Κανεὶς ὅμως δὲν ἐγγυᾶται ὅτι ἐμεῖς μπορεῖ νὰ προγραμματίζουμε καὶ ἄλλες ἐφαρμογὲς οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατό νὰ ὀδηγοῦν σὲ τραγικὰ καὶ ἀβυσσαλέα ἀποτελέσματα. Ὁ ἄνθρωπος πέρα ἀπὸ τὴ λογικὴ καὶ τὴ συνείδησή του ἔχει καὶ ἀσυνείδητο, τὸ ἀβυσσαλέο βάθος τοῦ ὁποῖου δὲν εἶναι ἐλέγξιμο οὔτε κἂν λογικά. Γνωρίζουμε καλὰ ὅτι εἴμαστε εὐάλωτοι καὶ περιοριζόμαστε ἀπὸ τὴν ψυχολογία μας, ἀπὸ τὶς σωματικὲς ἀσθένειες, συχνὰ ὑποφέρουμε ἀπὸ τὰ ψυχικὰ πάθη μας, ὥστε ἡ ζωὴ μας ὀλόκληρη ἐνίστε νὰ εἶναι ἓνα βᾶσανο καὶ ἓνας καημός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μπορεῖ νὰ μεταβάλει τεχνητὰ τὸν ἀδύναμο ἄνθρωπο σὲ ὑπεράνθρωπο, ὁ ὁποῖος, ἐνεργώντας ἀστόχαστα, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὸν ὄλεθρο τὴν πορεία τῆς ανθρωπότητας, τῆς φύσεως καὶ τῆς ιστορίας. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος λησμόνησε ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ μοναδικὸς καὶ ἀποκλειστικὸς κάτοικος τῆς γῆς. Μέχρι τώρα ἡ πορεία τῆς Νεωτερικότητας –καὶ μάλιστα δίχως τὶς ἀπίθανες ἐφαρμογὲς τῆς

11. Σύμφωνα με τὸν Turing: "... for it seems probable that once the machine thinking method had started, it would not take long to outstrip our feeble powers. [...] At some stage therefore we should have to expect the machines to take control, in the way that is mentioned in Samuel Butler's 'Erewhon'". βλ. A. M. Turing, "Can Digital Computers Think? (1951)", στὸν τόμο: *The Essential Turing Seminal Writings in Computing, Logic, Philosophy, Artificial Intelligence, and Artificial Life plus The Secrets of Enigma*, B. J. Copeland (ed.), Oxford University Press Inc., σσ. 473-475. Βλ. ἐπίσης R. Kline, "Where are the Cyborgs in Cybernetics?", *Social Studies of Science*, Vol. 39, Issue 3 (2009), σσ. 331-362. M. E. Clynes – Nathan S. Kline, "Cyborgs and space", *Astronautics* (September 1960), σσ. 26-27, 74-76.

ψηφιακής τεχνολογίας– έχει δείξει ότι έχουμε λεηλατήσει και έχουμε μολύνει ποικιλοτρόπως τη γη και τη θάλασσα, ότι με τις παρεμβάσεις μας προκαλέσαμε σημαντικές αλλαγές στο κλίμα του πλανήτη μας κ.λπ. Όλα αυτά δεν είναι μελλοντικοί φόβοι, αλλά ήδη ύπαρκτες και επικίνδυνες πραγματικότητες. Συνεπώς, η στάση μας έναντι της τεχνολογίας επιβάλλεται να είναι κριτική και επιφυλακτική ως προς τη δεοντολογία του σκοπού της δημιουργίας και της χρήσεώς της, δίχως ασφαλώς να είναι φοβική. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο τέλος της προηγούμενης χιλιετίας και στις αρχές του 21ου αιώνα έμφανίσθηκαν στην Αμερική διάφορες θεωρίες περι το τέλος της ιστορίας¹². Η ιστορία δεν έχει πλέον κανένα ενδιαφέρον και σκοπό, έφ’ όσον νικήθηκε ο κομμουνισμός. Ο φιλελευθερισμός νίκησε κατά κράτος, ή οικονομία απελευθερωμένη καλπάζει άκράθεκτα, σηματοδοτώντας με τον τρόπο της το τέλος της ιστορίας. Ωστόσο, δεν πρόκειται για το τέλος της ιστορίας αλλά για την κρίση και αποδόμηση της Νεωτερικότητας, ή όποια ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 20ού αι. και έξης άρχισε να χάνει την αίγλη της.

Το κρίσιμο και αποφασιστικό ερώτημα στην εποχή μας είναι αν μπορεί ο άνθρωπος να ξανακερδίσει τη σχέση του με τη φύση και τη σχέση του με την ιστορία. Μπορεί να αλλάξει το παράδειγμα του δυναμοκεντρικού μας πολιτισμού; Διότι το πολιτισμικό παράδειγμα της ισχύος κυριαρχεί σχεδόν από την Αναγέννηση και μετά, όταν διαμορφώθηκε το ανθρωποείδωλο του «αυτόνομου» ανθρώπου. Δεν είναι δηλαδή υπόθεση μερικῶν δεκαετιῶν ή ἓνα πρόβλημα πού αναδύθηκε αἴφνης στὸν 20ὸ αἰῶνα. Ἡ στόχευση ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ γίνῃ κυρίαρχος τῆς φύσεως ὑπῆρξε σαφῆς ἤδη ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση. Κατόπιν, τὸ περίφημο *cogito* τοῦ Descartes¹³ σηματοδότησε τὴ μετάβαση

12. Κατὰ τὸν Francis Fukuyama, «Ἐκεῖνο πὸ ἐφτάσε στὸ τέλος τοῦ δὲν ἦταν ἡ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων [...] ἀλλὰ ἡ Ἱστορία, δηλαδὴ ἡ ἱστορία μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐνιαίας, συμπαγοῦς, ἐξελικτικῆς διαδικασίας, πὸ περιλαμβάνει τὴν ἐμπειρία ὄλων τῶν λαῶν σὲ ὅλες τὶς ἐποχές». Βλ. Fr. Fukuyama, *Τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος*, μετάφρ. Ἀχ. Φακατσέλης, ἐκδ. Λιβάνη, Ἀθήνα 1992. Βλ. ἐπίσης P. Anderson, *Θεωρίες γιὰ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Στάχυ, Ἀθήνα 1994.

13. Ἡ περίφημη ἀναφορά γιὰ τὴν τεχνολογία τοῦ Rene Descartes βρῖσκεται στὸ ἔργο τοῦ *Discours de la Methode*, Leyden 1637, 6ο μέρος, σ. 62: «Ἐπειδὴ [αὐτὴ ἡ γνώση] μὲ ἔκανε νὰ καταλάβω ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ φτάσω σὲ μία γνώση πὸ εἶναι πολὺ χρήσιμη γιὰ τὴ

στή Νεωτερικότητα και την ανάπτυξη των ἐπιστημῶν με σκοπὸ τὴν κατάκτηση τῆς φύσεως. Μὲ τις γνωστικές του ἰκανότητες ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀποκρυπτογραφεῖ τις δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ νὰ τις θέτει στὴν ὑπηρεσία ἱκανοποίησης τῶν δικῶν του πρακτικῶν ἀναγκῶν. Ἀντιμετωπίζει τὴ φύση ὡς κυρίαρχος καὶ κάτοχος τοῦ κόσμου. Ἄραγε ποῖο μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πρότυπο τοῦ φιλοσόφου ἢ τοῦ διανοουμένου τοῦ μέλλοντος; Μὲ ὅλες αὐτὲς τις ἐφαρμογὲς τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ποὺ σιγά-σιγά ἀναδύονται σὲ ὅλα τὰ πεδία, θὰ ὑπάρχουν στὸ μέλλον ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, κριτικὸς στοχασμὸς ἢ λογοτεχνία;

Σὲ ἓνα πλαίσιο ζωῆς, ὅπου κυριαρχεῖ τεχνητὰ ἢ ἀντίληψη τοῦ αὐτοματικοῦ χρόνου, ὁ χρόνος εἶναι πλέον ἀπρόσωπος καὶ σχεδὸν ἀνιστορικός. Ὁ ἴδιος ὁ πολιτισμὸς μας ἔχει γίνεῖ ἓνα εἶδος φουτουρισμοῦ χωρὶς τέλος¹⁴. Προσβλέποντας διαρκῶς σὲ κάτι νέο στὸ μέλλον, χάνουμε τὸ παρόν, χάνουμε τὸ νόημα τοῦ ἐδῶ καὶ τώρα. Ἐχοντας τὴν ψευδαίσθηση ὅτι ζεῖ κανεὶς στὸ μέλλον, δὲν ζεῖ πουθενά. Τὸ βίωμα αὐτὸ τὸ ἐπιταχύνει, ἐὰν δὲν τὸ προκαλεῖ ἀκριβῶς ἢ μηχανιστικὴ ἐξέλιξη, ἢ ὁποῖα ἐν τέλει ἐμφανίζει αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε ἔλλειψη ὑπαρξιακοῦ νοήματος καὶ σκοποῦ. Καὶ βεβαίως, ἀπὸ θεολογικὴ σκοπιὰ θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἐπείγουσα ἔνταση καὶ ἐπίσπευση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ μέλλον μέσῳ τῆς τεχνολογίας δὲν ἀποτελεῖ διεξοδὸ πρὸς τὸ ἔσχατο καὶ τὸ αἰώνιο. Ἡ τεχνητὴ διαίωνηση τῆς μνήμης ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελεῖ αἰωνιότητα ἢ ἐπιβίωση. Ὅρισμένοι εὐελπιστοῦν ὅτι ἡ τεχνολογία θὰ κατορθώσει νὰ ἀποθηκεύεται ἡ ἀνθρώπινη μνήμη ὡς νοερὴ λειτουργία –μὲ ἓνα εἶδος upload– σὲ μία ψηφιακὴ τράπεζα δεδομένων. Μετὰ

ζωή, καὶ ὅτι ἀντὶ αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ποὺ διδάσκεται στὰ σχολεῖα, μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ μία πρακτικὴ, μετὰ τὴν ὁποῖα γνωρίζοντας τὴ δύναμη καὶ τις ἐνέργειες τῆς φωτιᾶς, τοῦ νεροῦ, τοῦ ἀέρα, τῶν ἀστεριῶν, τῶν οὐρανῶν καὶ ὄλων τῶν ἄλλων σωμάτων ποὺ μᾶς περιβάλλουν, τόσο ξεκάθαρα ὅσο γνωρίζουμε τις διάφορες συναλλαγές τῶν τεχνιτῶν μας, θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ χρησιμοποιήσουμε μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ ὅλες τις κατάλληλες χρήσεις καὶ ἔτσι νὰ μᾶς κάνουν κύριους καὶ ἰδιοκτῆτες τῆς φύσης. Αὐτὸ ποὺ κυρίως εἶναι ἐπιθυμητὸ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἐφεύρεση ἐνὸς ἀπειροῦ ἀριθμοῦ τεχνικῶν ἐφαρμογῶν, πράγμα ποὺ θὰ ἔκανε κάποιον νὰ ἀπολαύσει, χωρὶς κανένα πόνον, τοὺς καρποὺς τῆς γῆς καὶ ὅλες τις ἀνέσεις ποὺ ὑπάρχουν, ἀλλὰ κυρίως ἐπίσης ἡ διατήρηση τῆς υγείας, ποὺ εἶναι ἀναμφίβολα τὸ πρῶτο καλὸ καὶ τὸ θεμέλιο ὄλων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν αὐτῆς τῆς ζωῆς».

14. Th. Hylland Eriksen, *Ἡ τυραννία τῆς στιγμῆς*, Γρηγόριος καὶ ἀργὸς χρόνος στὴν ἐποχὴ τῆς πληροφορίας, μετάφρ. Α. Σίμογλου, ἐκδ. Σαββάλας, Ἀθήνα 2005.

ἀπὸ τὸν βιολογικὸ θάνατο ἐνὸς συγκεκριμένου ἀνθρώπου, ἢ ψηφιακὴ διάσωση τῆς νοερῆς μνήμης του θὰ συνιστᾶ καὶ τὴν ἐπιβίωσή του¹⁵.

Στὴν περίοδο τοῦ ψυχροῦ πολέμου, ἡ μία ὑπερδύναμη παρακολουθοῦσε τὴν ἄλλη, ἐπιχειρώντας καχύποπτα νὰ ἐξελιξεί τὴν τεχνολογία γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τοῦ διαστήματος ἢ τὴ χρήση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας καὶ τῶν νέων ὀπλικῶν συστημάτων, προκειμένου νὰ βρισκεται πάντοτε ἓνα βῆμα μπροστὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς συνέβαλε κατὰ πολὺ στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Ἄλλωστε, παλαιὰ καὶ τραγικὰ ἐπιβεβαιωμένη εἶναι καὶ ἡ θεωρία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπιστήμη κάνει ἄλματα καὶ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις ἐξ αἰτίας τῆς πίεσης τῶν πολεμικῶν ἀναμετρήσεων. Πίσω ἀπὸ αὐτὴν τὴν τρελὴ καὶ ἱλιγγιώδη κούρσα τῆς τεχνολογίας, πίσω ἀπὸ τὸν αὐτοματικὸ χρόνο τῶν μηχανῶν, ὑπάρχει τὸ σχεδὸν μεταφυσικὸ αἶτημα τῆς ἐπιβίωσης καὶ τῆς ἀέναης εὐφορίας καὶ ὄχι ἀπλῶς ἡ ἀνάγκη νὰ καλύψουμε ζωτικὲς ἢ πρακτικὲς ἀνάγκες τῆς καθημερινότητος. Ἡ ἀέναη εὐφορία ἐπισημαίνει ὅτι μὲ τίποτε δὲν εἶμαι εὐχαριστημένος, τίποτε δὲν ζῶ καὶ δὲν ἀπολαμβάνω στὴν πληρότητά του, θέλω διαρκῶς περισσότερες ἀπολαύσεις, ἱκανοποιήσεις καὶ κατακτήσεις. Ποτὲ δὲν εἶμαι ἐδῶ. Πάντοτε εἶμαι ἓνα βῆμα μπροστὰ, γιὰτί θέλω νὰ προλάβω καὶ νὰ ζήσω τὸ ἐπόμενο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ ἄνθρωπος μοιάζει νὰ ἔχει δημιουργήσει ἓναν νέο ἰδανικὸ κόσμο. Μὲ τὴν αὐτοματικὴ τάση ἐπέκτασής του πρὸς τὸ μέλλον, ἐκκοσμικεύει τὴν πραγματικὴ ἐσχατολογικὴ του φορὰ, διαλύοντας ὅμως τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου του. Ἄν θέλαμε σήμερα νὰ μεταφράσουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε μία θεμελιώδη ἀνθρωπολογικὴ ἀρχὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ ἓναν κόσμο προνεωτερικὸ, θὰ ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀξία καὶ τὸ νόημα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Ὡστόσο, τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο μπορεῖ

15. Βλ. Mark O'Connell, *Ὁ ἄνθρωπος τοῦ μέλλοντος, Ἡ προσπάθεια νὰ ἐπιμηκύνουμε τὴ ζωὴ μας καὶ νὰ λύσουμε τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου*, μετάφρ. Γ. Στάμου, ἐκδ. Κλειδάριθμος, Ἀθήνα 2019. Fr. Damour, *Μακάριοι οἱ θνητοί. Γιατί εἶναι ἀκόμη ζωντανοί*, μετάφρ. Ν. Μαλλιάρης, ἐκδ. Μάγμα, Ἀθήνα 2018. Βλ. ἐπίσης τὴ σχετικὴ ἐργογραφία τοῦ R. Kurzweil: *The Age of Intelligent Machines* (1990), *The 10% Solution for a Healthy Life* (1993), *The Age of Spiritual Machines* (1999), *Fantastic Voyage: Live Long Enough to Live Forever* (2004 - μαζί μὲ τὸν T. Grossman), *The Singularity Is Near* (2005), *Transcend: Nine Steps to Living Well Forever* (2009), *How to Create a Mind* (2012).

να υφίσταται μέσω της τεχνολογίας; Μπορούμε να χαρούμε και να προσανατολίσουμε τα τεχνολογικά επιτεύγματα σε μία θετική και αισιόδοξη πλευρά της ζωής; Μπορεί να υπάρξει ένας νέος *ψηφιακός ανθρωπισμός*¹⁶; 'Ο άνθρωπος ως πρόσωπο μπορεί να απολαμβάνει και να χρησιμοποιεί τα επιτεύγματα αυτά για το καλό της ανθρωπότητας και της φύσεως, να τα κατανέμει με δικαιοσύνη, να έχει αρχές και αξίες στον πολιτισμό του; Χρησιμοποιώντας την τεχνητή νοημοσύνη, θα συνεχίσει να είναι πρόσωπο;

Το πρόβλημα είναι αν η λογικοποιημένη τεχνική και η τεχνητή νοημοσύνη διακινδυνεύουν να καταστήσουν παράλογη τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο. 'Ενδέχεται ο κόσμος και ο άνθρωπος να ζούν κατ' ανάγκη μέσα σε λογικοποιημένα σκοτάδια και σε έφιαλτικές δυστοπίες. 'Η λύση στο δίλημμα αυτό δεν μπορεί να είναι ένα είδος θεοκεντρικού έλέγχου και ιδεολογικού προσανατολισμού της έπιστήμης. Μία θεοκεντρική όπτική της έπιστήμης, ή οποία επιβάλλεται εκ των έξω στον άνθρωπο και τον πολιτισμό του, δεν μπορεί να υπάρξει. Τα ήθικα συστήματα και οι θρησκείες τὸ μόνο πὸν μποροῦν νὰ κάνουν εἶναι νὰ θέτουν τυπικὲς ἀπαγορεύσεις. Τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου δὲν διασώζεται με τὴν ἀπαγόρευση και τὴν ἐπιβολή. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ ἐμπόδιο στὴν αὐτονομημένη πορεία τοῦ ἀνθρώπου. Ζοῦμε σαφῶς σὲ ἕναν πολιτισμὸ τῶν δερματίνων χιτώνων, ὅπως ἔλεγε ὁ ἀείμνηστος Παναγιώτης Νέλλας¹⁷, ἢ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. 'Η σχέση μας με τὴ φύση δὲν εἶναι φυσιολογική οὔτε ἀσφαλῶς και με τὴν ἱστορία. 'Ο σύγχρονος ἀνθρωπος παρεμβαίνει ἀρνητικὰ και στὴ φύση και στὴν ἱστορία. 'Αρκεῖ νὰ ἀναλογισθοῦμε ὅτι ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀφ' ἑνὸς εἶναι μία αἰμάτινη πορεία στὴν ἱστορία και ἀφ' ἑτέρου μία πορεία ἀτέμονης προόδου με κάθε τίμημα. 'Ιδιαιτέρως ἡ σχέση μας με τὴ φύση εἶναι μία διαρκῆς διαμάχη. Με τὰ προηγμένα ἐργαλεῖα τῆς τεχνολογικῆς γνώσεως, οἱ ἀνθρωποὶ τοποθετοῦμαστε σὲ θέση ἰσχύος ἔναντι τῆς φύσεως. 'Έχουμε ἐπομένως ἕναν νέο ἱμπεριαλισμὸ, πὸν

16. Βλ. Θ. Τάσης, *Ψηφιακός ανθρωπισμός, Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο και τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2019.

17. Βλ. Π. Νέλλας, *Ζῶν θεούμενον, Προοπτικὲς για μία ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ Ἀνθρώπου*, ἐκδ. Ἄρμος, Ἀθήνα 2000.

είναι ή τεχνολογική γνώση. Ός λογικά και ελεύθερα όντα, οί άνθρωποι κατορθώσαμε νά επιβάλομε έναν άνθρωποκεντρικό ιμπεριαλισμό. Έν τέλει, κατασκευάσαμε μία τεχνοφύση και στην ούσία μία νέα μαγική αυτοκρατορία. Όλα γίνονται για τή ζωή του ανθρώπου, αλλά ό άξονας τής ζωής δέν έχει πλέον κανένα νοηματικό και όντολογικό περιεχόμενο και σκοπό, έκτός από τόν άκόρεστο και μηδενιστικό εϋδαιμονισμό προγραμματισμένων απολαύσεων. Τά έπιτεύγματα τής τεχνητής νοημοσύνης είναι έκπληκτικά, ένω πολλά άλλα προγράμματα με τά όποια σχεδιάζομε τόν αύριανό μας κόσμο είναι ήδη σε εξέλιξη. Τό ζήτημα είναι άν κατανοούμε τή σημασία και τις συνέπειες τής τεχνητής νοημοσύνης για τή ζωή και πορεία του κόσμου και άν όντως έχουμε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο. Μπορούμε νά έχουμε ένα τέτοιο σχέδιο; Και αυτό τό σχέδιο ποιός θα τό περιφρουρήσει; Οί έπιτροπές δεοντολογίας, οί κρατικές έξουσίες, οί βιομηχανικές εταιρείες;

Θεωρούμε ότι ή όρθόδοξη θεολογία δέν έχει νά προσφέρει έτοιμες λύσεις και συνταγές αλλά αξίες και ύπαρξιακούς προσανατολισμούς, προκειμένου νά έμπνεύσει ένα άλλο πολιτισμικό παράδειγμα. Η όρθόδοξη θεολογία, προβάλλοντας τήν απόλυτη αξία και σημασία του προσώπου ή όπως άλλιώς μεταφράσομε ή έρμηνεύσομε στην έποχή μας τό κατ' εικόνα Θεού στοιχείο του ανθρώπου, χρειάζεται νά έμπνεύσει νέες αξίες στον πολιτισμό μας. Και μάλιστα με έναν άνοιχτό τρόπο, ώστε ένας άνθρωπος, ό όποίος έρχεται από έναν άλλον πολιτισμό, από μία άλλη θρησκεία, από μία άλλη παράδοση, νά μην αισθάνεται άβολα. Στους αντίποδες μιας άποικιοκρατικής αντίληψης, είναι ανάγκη πλέον νά συνδιαμορφώσομε μίαν άλλη οίκουμενική και όντως πανανθρώπινη έκφραση των αξιών του πολιτισμού μας. Διαφορετικά θα άναπτυχθεί ένας νέος ιμπεριαλισμός, όπως άκριβώς και ό προηγούμενος δυτικός πολιτισμός που έπιβλήθηκε στους ίθαγενείς, καταστρέφοντας χώρες, λαούς και πολιτισμούς. Η άνάπτυξη τής οικονομίας των δυτικών χωρών, ή όποία όδήγησε στη βιομηχανική και τεχνολογική επανάσταση, βασίσθηκε άκριβώς στην έκμετάλλευση του ανθρώπου από τόν άνθρωπο και πρώτιστα στην άπάνθρωπη έκμετάλλευση των άποικιών τής Δύσεως. Τό μεγαλύτερο τμήμα τής γής κάποτε ήταν άποικίες λίγων δυτικοευρωπαϊκών χωρών. Όταν κάνουμε λόγο για τά έπιτεύγματα τής γνώσεως και τής έπιστήμης του

άνθρώπου, οφείλουμε να λαμβάνουμε σοβαρά ύπ' όψιν τις ιστορικές, πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις όλων αυτών. Η οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη δεν συνέβη δίχως τή βίαιη καταπίεση και έξουθένωση λαών και πολιτισμών. Έχοντας πλέον όλα αυτά πίσω της, ή ανθρωπότητα δεν χρειάζεται να ξαναζήσει την ίδια αίματινη ιστορία. Οφείλουμε να συνεργασθούμε σε οικουμενικό επίπεδο, να ανοίξουμε διαύλους επικοινωνίας σε διεπιστημονικό πλαίσιο, να αναπτύξουμε μηχανισμούς κοινωνικού και δημοσίου ελέγχου, να διαμορφώσουμε ένα νέο ήθος μεταξύ των επιστημόνων, οι όποιοι θα μπορούν να διαβουλεύονται, να άκοϋν, να συνδιαμορφώνουν.

Η όρθόδοξη θεολογία, πέρα από οποιαδήποτε φονταμενταλιστική και παραδοσιαρχική ψευδομόρφωση, όταν είναι ανοικτή και διαλέγεται με την εποχή της, μπορεί να δείχνει και να φωτίζει διαρκώς την τελική προοπτική και ευθύνη του ανθρώπου έναντι της φύσεως και του φυσικού περιβάλλοντος, έναντι του συνανθρώπου και έναντι της ιστορίας. Η ζωή του ανθρώπου, έδω και τώρα, μπορεί να είναι μία ζωή ελευθερίας, δικαιοσύνης και άγάπης. Η καθημερινότητα και ό πολιτισμός μπορεί να άποκτήσουν χαρούμενα χρώματα και άξίες. Η προοπτική αυτή είναι ανάγκη να γίνει αντικείμενο εύρείας συζήτησης και διαλόγου. Παρ' όλη την έλλειπτικότητα αυτής της θέσεως, οφείλουμε να ξεκινούμε από τέτοιες άρχές, προκειμένου να νοηματοδοτήσουμε εκ νέου την ανθρώπινη ζωή και δημιουργικότητα. Η λύση του ανθρωπολογικού δράματος δεν έξαρτάται ούτε από τά εύρήματα του πειράματος του CERN ούτε από τις δυνατότητες της τεχνητής νοημοσύνης αυτής καθ' αυτήν, όσο επιστημονικό και πρακτικό ενδιαφέρον μπορούν να έχουν οι επιστημονικές αυτές έρευνες και εφαρμογές. Όσο δέν έστιάζουμε προς τά ποϋ πορεύεται ή ζωή του κόσμου και του ανθρώπου, δέν μπορούμε να έχουμε ένα καθολικό όραμα ζωής και πολιτισμού, δέν μπορούμε να προσδώσουμε νόημα και σκοπό στον προσωπικό και συλλογικό μας βίο. Η χριστιανική θεολογία έχει αυτή την αίσθηση του τέλους της ιστορίας, της φθοράς, του θανάτου, της ελευθερίας και της ευθύνης του ανθρώπου και συνάμα του όράματος ένδς κόσμου αναγεννημένου, ένδς κόσμου, ό όποιος δέν γνωρίζει πλέον τή φθορά. Όταν λοιπόν ή θεολογία είναι ανοικτή και διαλέγεται, τότε είναι σε θέση να έμπνεύσει και τον πολιτισμό και τις επιστήμες του ανθρώπου.

Στήν εποχή τῶν εἰκονικῶν κοινωνικῶν δικτύων καί τῆς ἀτέρμονης φαντασίας τοῦ διαδικτύου, πολλοὶ ἄνθρωποι ἀρέσκονται νὰ δαιμονοποιοῦν τὶς διάφορες ἐπιστημονικὲς ἐφαρμογές, ὅπως ἐν προκειμένῳ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη. Στὶς δυστοπίες τῶν κόμικς, τῆς λογοτεχνίας ἢ τὶς ταινίες τοῦ φουτουριστικοῦ κινηματογράφου, καθὼς καὶ στὰ μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης, κυκλοφοροῦν διάφορα εὐφάνταστα σενάρια γιὰ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη. Ὡστόσο, οἱ πραγματικὲς δυνατότητες τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης εἶναι ἤδη ὑπαρκτές· γιὰ παράδειγμα στὸ μάρκετινγκ, στὴ στατιστικὴ ἀνάλυση, στὴν ἰατρικὴ ἔρευνα, στὴν τηλεϊατρικὴ, στοὺς ψηφιακοὺς βοηθοὺς τῶν κινητῶν κ.ά. Κατὰ τὴ χρήση τοῦ διαδικτύου ὑπάρχουν ἀλγόριθμοι ποὺ ἐλέγχουν καὶ καταγράφουν τὶς εἰσόδους καὶ τὶς ἐνέργειες τῶν χρηστῶν, κατατάσσοντάς τους σὲ βάσεις δεδομένων (big data) ἀνάλογα μὲ τὶς ἀναζητήσεις καὶ τὰ ἐνδιαφέροντά τους. Οἱ ἐφαρμογές αὐτὲς ἀντιλαμβάνονται τοὺς χρήστες τοῦ διαδικτύου ὡς μελλοντικοὺς πελάτες, ἀποθηκεύουν τὸ ψηφιακὸ τους προφίλ καὶ λανσάρουν ἀμέσως τί προϊόν ἢ ὑπηρεσία δυνητικὰ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς ἐνδιαφέρει κ.λπ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, στὴ σοβοῦσα ἀκόμη πανδημία τοῦ κορωνοϊοῦ, ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη μὲ ἓνα σύστημα νευρωνικῶν δικτύων καὶ ἀλγορίθμων ἐξετάζει τὶς πολύπλοκες σχέσεις τῶν ἐπιδημιολογικῶν δεδομένων. Προβλέποντας τὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξη τῆς πανδημίας, προσανατολίζει στὴ λήψη τῶν ἀπαραίτητων μέτρων καὶ διευκολύνει τὴν ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἐμβολίου. Ἐὰν ὅμως περάσουμε σὲ πολλαπλὲς καὶ ἀνεξέλεγκτες ἐφαρμογές στὸν τομέα τῆς ἰατρικῆς, τῆς γενετικῆς ἢ στὸν τομέα τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας, τότε τὰ διλήμματα καὶ οἱ κίνδυνοι θὰ πολλαπλασιασθοῦν. Συνεπῶς, τὸ ζήτημα τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης εἶναι μίᾶ σοβαρὴ ὑπόθεση, τὴν ὁποία χρειάζεται νὰ ἀντιμετωπίσουμε ἐφοδιασμένοι ἀκριβῶς μὲ τὶς ἀξίες ποὺ ὀφείλουμε νὰ ἔχουμε ὡς ἄνθρωποι στὴν ἐποχὴ μας. Προκειμένου νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὰ νέα αὐτὰ προβλήματα τῆς βιοτεχνολογίας, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἰσχυροποιήσουμε τὸν πολιτισμὸ, τὸ νόημα, τὰ κίνητρα καὶ τὶς ἀξίες του.

Συζητώντας τὸ ἔργο καὶ τὴ συμβολὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας, κατ' ἀρχὰς ἐπισημαίνουμε ὅτι τὸ ἔργο καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς θεολογίας δὲν εἶναι νὰ ἐπιβάλλει φραγμοὺς καὶ ἀπαγορεύσεις στὴν ἐπιστήμη. Ἡ

ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ἐπιτελεῖ ἀπρόσκοπτα τὸ ἔργο της. Τὸ κρίσιμο ζήτημα εἶναι πῶς νοηματοδοτοῦμε τὸν πολιτισμὸ μας καὶ ποιές ἀξίες διαμορφώνουμε στὴ ζωὴ μας, ὥστε ἐν συνεχείᾳ νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἐκτιμήσουμε καὶ νὰ ἀξιολογήσουμε πῶς πρέπει νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης. Ἐπομένως ἡ θεολογία χρειάζεται νὰ τροφοδοτεῖ μὲ ἀξίες καὶ νὰ ἐμπνέει τὸ ἦθος καὶ εὐρύτερα τὸν πολιτισμὸ. Οἱ ἐπιστήμονες θὰ διαμορφώνονται καὶ θὰ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναπτύσσοντας τὰ ἐπιτεύγματά τους γιὰ τὸ καλὸ τοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας του. Πῶς θὰ ἀντιμετωπίζονται ὅμως οἱ ἀρνητικὲς πτυχὲς τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως θὰ ἐμφανίζονται; Σὲ ἓνα τέτοιο πλαίσιο μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ γόνιμα καὶ ἡ διεπιστημονικὴ ἠθικὴ μὲ ἰσχυρὰ θεμέλια στὴ ζωὴ καὶ τὸν πολιτισμὸ. Ἡ συμβατικὴ ἠθικὴ ἀπὸ μόνη της δὲν ἐπαρκεῖ. Χρειάζεται νὰ ἔχει, καθὼς τονίσαμε, ὄντολογικὰ θεμέλια. Ὅφειλουμε λοιπὸν νὰ ἀναζητήσουμε τὰ ὄντολογικὰ αὐτὰ θεμέλια τῆς ἠθικῆς. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ θεολογία, ἡ φιλοσοφία, τὸ δίκαιο ἀλλὰ καὶ ἄλλοι φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ μποροῦν νὰ συνεργασθοῦν διεπιστημονικὰ καὶ νὰ βοηθήσουν. Πέρα ἀπὸ τὴ συμβατικὴ ἠθικὴ δεοντολογία, ἡ ὁποία ἀλλάζει ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς, ἡ θεολογία ὀφείλει νὰ προσανατολίσει τὴν ἠθικὴ σὲ ὄντολογικὲς ἀξίες καὶ σταθερές.

Εἶναι ἀνάγκη στίς μέρες μας ἡ θεολογία καὶ ἡ ἐπιστήμη νὰ εἰσέλθουν σὲ οὐσιαστικὸ διάλογο. Κάποτε ἡ θεολογία καὶ ἡ ἐπιστήμη πορεύθηκαν στενὰ συνδεδεμένες¹⁸. Κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη ἐμφανίσθηκαν ποικίλες ὑπερβολὲς καὶ ἔντονος ἀνταγωνισμὸς ἢ διάθεση ἰσχύος, μὲ ἀποτέλεσμα θεολογία καὶ ἡ ἐπιστήμη νὰ ἀποχωρισθοῦν καὶ ἔκτοτε νὰ ἀντιπαρατίθενται ἄγωνα. Ἡ ἔντονη αὐτὴ ἀντιπαράθεση δὲν βοήθησε οὐσιαστικὰ οὔτε τὴν ἐπιστήμη οὔτε καὶ τὴ θεολογία. Ἡ μὲν θεολογία ἐγλωβίσθηκε στὸ ἀπολογητικὸ κέλυφος μιᾶς προνεωτερικῆς πολιτισμικῆς συνθήκης, ἔγινε σχεδὸν ἐχθρικὴ ἢ καταγγελτικὴ στὴν πρόοδο, τὸν πολιτισμὸ, τὴ ζωὴ, τὴν ἱστορία, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀπελευθερώθηκε

18. Βλ. Ἰω. Ζηζιούλας, «Εὐρώπη καὶ Θρησκεία: Παρελθόν, Παρὸν καὶ Μέλλον», Εἰσήγηση στὴν Ἡμερίδα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μὲ θέμα: «Οἱ πολιτιστικὲς ρίζες τῆς Εὐρώπης» (7-12-2010), ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε στὸν τόμο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, *Ἑλληνισμὸς καὶ Εὐρώπη, Διαχρονικὴ θεώρηση*, Ἀθήνα 2011, σσ. 127-133.

από οποιαδήποτε μεταφυσική προοπτική ή νοηματοδότηση, έγινε
 ανεξέλεγκτη αὐταξία δίχως κριτήρια και προϋποθέσεις. Ἡ ὀρθόδοξη
 θεολογία γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἔχει ὡς ἐπίκεντρο τὴν ἐλευθερία. Ἡ
 ἐλευθερία εἶναι τὸ ἐρμηνευτικὸ κλειδί τῆς θεολογικῆς ἀνθρωπολογίας.
 Αὐτὸ σημαίνει ὅτι γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα ἡ λύση εἶναι ὁ ἄνθρωπος,
 διότι ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι πρόσωπο· καὶ εἶναι πρόσωπο διότι
 ἔχει ἐλευθερία καὶ ὄχι ἀπλῶς ἐλεύθερο χρόνο ἢ πολλαπλές ἐπιλογές,
 ὄχι μόνο λογικὴ ἢ ἀπλῶς λογικὴ. Ὑπάρχει ἐν ἐλευθερία. Καὶ γι'
 αὐτὸ ἡ πρόταση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἐπικεντρώνεται στὶς ἀξίες
 καὶ τὸν πολιτισμό, στὴν ἔμπρακτη δηλαδὴ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου
 καὶ ὄχι ἀπλῶς στὴν ἀπαγόρευση. Στὴ μετανεωτερικὴ ἐποχὴ μας ἡ
 ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ ἡ ἐπιβολὴ μιᾶς ἀπόλυτης καὶ ἀντικειμενικῆς
 ἀλήθειας γιὰ τὸν κόσμο, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἱστορία τοῦ ὄχι ἀπλῶς
 ἀμφισβητεῖται, ἀλλὰ θεωρεῖται πλέον τὸ ἴδιο σχετικὴ μὲ οποιαδήποτε
 θρησκευτικὴ ἢ φιλοσοφικὴ γνώση τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐκκοσμίκευση
 δὲν θεωρεῖται πλέον ὡς μία ἐξέλιξη, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ ἀπαλείψει
 νομοτελειακὰ τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο δυναμικὰ καὶ
 ποικιλότροπα ἐπανεμφανίζεται στὸ ἱστορικὸ προσκήνιο. Ὅλα τὰ
 θεμελιώδη προτάγματα τῆς νεωτερικότητας, ὅπως ἡ παντοδυναμία
 τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ ὑπέρβαση τῆς ἱερότητας, ἡ προτεραιότητα τοῦ
 σκεπτόμενου ὑποκειμένου, ἡ σχέση κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι
 τῆς φύσεως, τίθενται πλέον σὲ μίαν ἀνελέγητη κριτικὴ. Συνάμα, ἕνας
 διάχυτος μηδενισμὸς καὶ μία νέα συγκεχυμένη θρησκευτικὴ ὑπὸ
 τὴ μορφή ἑνὸς νεογνωστικισμοῦ ἢ φονταμενταλισμοῦ τείνουν νὰ
 ὑποκαταστήσουν τόσο τὴ χριστιανικὴ πίστη ὅσο καὶ τὸν ὀρθὸ λόγο
 τῆς νεωτερικότητας. Σὲ ἕνα τέτοιο τοπίο, ὁ χῶρος τῶν ἐπιστημόνων
 ὀλοένα καὶ περισσότερο ἐμφανίζεται πιὸ ἀνοικτὸς καὶ πιὸ διαλογικὸς.
 Πολλοὶ ἐπιστήμονες ἐκφράζουν τὴν ἀνάγκη νὰ συζητήσουν καὶ νὰ
 ἐμπνευσθοῦν ἀπὸ τὴ θεολογία, νὰ γνωρίσουν τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ
 νόημα τῆς θεολογικῆς προσέγγισης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου,
 προκειμένου νὰ νοηματοδοτήσουν καὶ νὰ προσανατολίσουν ἐκ νέου
 τὴν ἔρευνα καὶ τὴ γνώση τους. Εἶναι σαφές ὅτι ἕνας νέος διάλογος
 μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ θεολογίας θὰ ἀποβεῖ ἀμοιβαία ἐπωφελής.
 Τέτοιες τακτικὲς συζητήσεις σὲ ὑψηλὸ ἐπίπεδο μεταξὺ ἐπιστημόνων,

θεολόγων, φιλοσόφων έχουν ήδη ξεκινήσει¹⁹. Τò ενδιαφέρον αυτό χρειάζεται να αναζωπυρωθεί και μεταξύ των θεολόγων.

Θὰ ἦταν ἄστοχο ἡ θεολογία ἄλλοτε νὰ σιωπᾶ καὶ ἄλλοτε νὰ ὑπερθεματίζει, ὅταν διαδίδονται διάφορες θεωρίες συνωμοσίας πίσω ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικὴ ἀνακάλυψη καὶ τεχνολογικὴ καινοτομία. Δυστυχῶς, χρήζει μελέτης τὸ φαινόμενο τῆς τεchnοφοβίας, κατὰ τὸ ὁποῖο πολλοὶ θρησκευόμενοι ἀνὰ τὸν κόσμον βλέπουν ἐχθροὺς καὶ δαίμονες σὲ κάθε νέο τεχνολογικὸ ἐπίτευγμα. Πρὶν ἀπὸ μερικὲς δεκαετίες προκλήθηκε ἔντονη συζήτηση μὲ τὸ barcode καὶ τὸ περίφημο 666. Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἰσήχθη ὡς πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα κατ' ἀπομίμηση τῶν ἀκραίων φονταμενταλιστῶν προτεσταντῶν τῆς Ἀμερικῆς. Ὡστόσο, καὶ πολλοὶ Ὀρθόδοξοι πίστευαν ὅτι πίσω ἀπὸ τὴ γραμμὴ ἠλεκτρονικῆς ταυτοποίησης στὴ συσκευασία τῶν προϊόντων κρυβόταν μία ἐκδήλωση σατανικῆς ἐνέργειας. Ὁ ἀείμνηστος μητροπολίτης Νικοπόλεως Με-

19. Στις 15-18 Ὀκτωβρίου ἐπιστήμονες τοῦ CERN συμμετείχαν σὲ μία συνάντηση μὲ θέμα: «Big Bang καὶ διαφορετικὲς ὄψεις τῆς γνώσης: πρὸς μία κοινὴ γλῶσσα;», ποὺ διοργάνωσε ὁ ὀργανισμὸς Wilton Park σὲ συνεργασία μὲ τὸ CERN στὴ Γενεύη. Διακεκριμένα πρόσωπα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ θεολογία κλήθηκαν νὰ ἐξετάσουν διαφορετικὲς κοσμοθεωρίες καὶ νὰ προβληματισθοῦν σχετικὰ μὲ τὸ τί κοινὸ ἔχουν οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς προσεγγίσεις. Εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτυχθεῖ μία κοινὴ γλῶσσα ποὺ νὰ ἐπιτρέπει ἕναν ἐμπλουτισμένο διάλογο; Ἡ συνάντηση ἐπέτρεψε σὲ ἐπιστήμονες ἀπὸ διάφορους κλάδους νὰ συζητήσουν μὲ φιλοσοφους καὶ θεολόγους διαφορετικῶν θρησκειῶν σχετικὰ μὲ τὴ φύση τῆς θεωρίας τοῦ Big Bang. Βλ. ἐνδεικτικὰ: <https://home.cern/fr/news/opinion/general-cern/towards-wider-dialogue> καὶ <http://cds.cern.ch/journal/CERNBulletin/2012/43/News%20Articles/1484849?ln=fr>.

Ἐπίσης, στις 9-10 Ὀκτωβρίου 2014 πραγματοποιήθηκε στὴ Θεσσαλονικὴ Διεθνὲς Συνέδριο μὲ θέμα «Θεολογία καὶ Σύγχρονη Φυσικὴ: Ὁ ἄνθρωπος ἀνάμεσα στὸ μυστήριο τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ μυστήριο τοῦ Σύμπαντος», τὸ ὁποῖο διοργάνωσαν τὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. καὶ ὁ Εὐρωπαϊκὸς Ὄργανισμὸς Πυρηνικῶν Ἐρευνῶν (CERN). Στόχος τοῦ Συνεδρίου ὑπῆρξε, σύμφωνα μὲ τοὺς διοργανωτές, «νὰ συζητηθοῦν οἱ συνέπειες τῶν νέων ἀνακαλύψεων τῆς ἐπιστημονικῆς σκαπάνης στὸν χῶρο τῆς Ὀρθόδοξης Θεολογίας, νὰ διερευνηθοῦν οἱ περιοχὲς ἀμοιβαίου ἐνδιαφέροντος μεταξύ τῶν δύο πεδίων καὶ νὰ ἐπανεξεταστοῦν οἱ σχέσεις τους, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν τελευταίων πορισμάτων τῆς ἐκατέρωθεν ἔρευνας». Βλ. <https://www.ath.gr/news/press/17657>. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ βιβλίο τοῦ Francis Collins, τοῦ μακροβιότερου διευθυντῆ τοῦ National Institutes of Health στις Ἡνωμένες Πολιτεῖες Ἀμερικῆς, *Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ. Ἐνας ἐπιστήμονας δίνει μαρτυρία γιὰ τὴν πίστη*, Πρόλογος-Εἰσαγωγικὰ Σχόλια Στ. Ἀντωναράκης, μετάφρ. Θρ. Κετσέας, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2017.

λέτιος Καλαμαράς²⁰, ο οποίος ἦταν μέλος σὲ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου γιὰ τὸ περίφημο 666, ἔλεγε ὅτι εἶναι ἕνας ἀριθμὸς μετὰ τὸ 665 καὶ πρὶν τὸ 667. Ὅρισμένοι εἶναι ἐπιρρεπεῖς στὸ νὰ ταυτίζουν σύμβολα τῆς βιβλικῆς προφητικῆς παράδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ με σύγχρονα γεγονότα καὶ καταστάσεις καὶ νὰ ὀδηγοῦνται με εὐκολία σὲ ἀπίθανες θεωρίες συνωμοσίας. Στὸν καιρὸ τῆς πανδημίας ποὺ διανύουμε, ὑπάρχει ἕνα μεγάλο κίνημα ἀντιεμβολιασμοῦ. Μὲ ἕνα ἑκατομμύριο νεκροὺς ἀπὸ τὸν κορωνοϊὸ καὶ με πολλοὺς ἀσθενεῖς νὰ νοσηλεύονται στὶς Μονάδες Ἐντατικῆς Θεραπείας (Μ.Ε.Θ.), ὑπάρχουν πολλοὶ συνάνθρωποὶ μας ποὺ δηλώνουν ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐμβολιαστοῦν, ὅτι τὸ ἐμβόλιο, ὅπως καὶ οἱ μάσκες προστασίας, εἶναι δάκτυλος τοῦ σατανᾶ. Ἀσφαλῶς εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ὁ ἐμβολιασμὸς ὡς προσωπικὴ καὶ κοινωνικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῆς διάδοσης τοῦ κορωνοϊοῦ καὶ ἄλλο πρᾶγμα τὰ ποικίλα πολιτικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα γιὰ τὴν ἀνακάλυψη καὶ ἐκμετάλλευσή του. Εἶναι σαφὲς ὅτι χρειάζεται νὰ ὑπάρχει ἀπόλυτη διαφάνεια καὶ πλήρης ἐνημέρωση ἐναντίον στὶς ψευδεῖς εἰδήσεις (fake news) καὶ στὶς θεωρίες συνωμοσίας, οἱ ὁποῖες βρίσκουν ἐρείσματα στὴν ψευδοεπιστήμη. Εἶναι στὰ χέρια τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου νὰ ἀλλάξει τὸ θλιβερὸ αὐτὸ τοπίο καὶ νὰ μὴν συμμετέχει στὰ κοινὰ ὡς εὐπιστος καταναλωτῆς καὶ ἀναμεταδότης κατασκευασμένων εἰδήσεων καὶ ἀνεξέλεγκτων πληροφοριῶν. Ὅφειλουμε λοιπὸν νὰ εἴμαστε ἀνοικτοί, σκεπτόμενοι καὶ δραστήριοι, προκειμένου νὰ συμβάλουμε σὲ μία ριζικὴ ἀνατροπὴ παρόμοιων ἀνορθολογικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα ὑπονομεύουν καὶ τὴ γνήσια πίστη, ζωὴ καὶ ἐλπίδα τῆς Ἐκκλησίας.

Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη, ὅπως καὶ κάθε γνώση καὶ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου αὐτὴ καθ' αὐτήν, δὲν εἶναι κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη εἶναι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι, ἐπειδὴ προέρχεται ἀπὸ τὴ σοφία, τὴ γνώση καὶ τὴ δημιουργικὴ ἔκφραση τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει ἀνάλογη ἀξία καὶ σημασία. Ἡ θετικὴ διάσταση τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἔγκειται στὸ ὅτι εἶναι ἔργο καὶ ἐπίτευγμα τῆς ἀνθρώπινης εὐφυΐας

20. Βλ. Μητροπολίτης Νικοπόλεως Μελέτιος, *Τὸ χάραγμα τοῦ Ἀντίχριστου στὴν ὀρθόδοξη παράδοση*, ἐκδ. Ἱ. Μητροπόλεως Νικοπόλεως, Πρέβεζα 1997.

καὶ δημιουργικότητας. Ὁ ἄνθρωπος παρέχει ὑπόσταση, νόημα καὶ σκοπὸ στὴν τεχνητὴ νοημοσύνη. Καὶ ἔχει σημασία, ἐπειδὴ αὐτὸς ποὺ τὸ κάνει ἔχει ἐλευθερία, ἐπειδὴ εἶναι πρόσωπο κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐλευθερία του ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποτυπωθεῖ μὲ ἀπρόσωπα καὶ αὐτόνομα ἀλγοριθμικὰ σχήματα. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ ποὺ τὸν κάνει νὰ εἶναι ἄνθρωπος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκχωρηθεῖ σὲ ἀλγορίθμους καὶ σὲ συστημικὰ παραγόμενες ψηφιακὲς ἀλληλουχίες. Ἡ ἴδια ἢ τεχνητὴ νοημοσύνη ἀπὸ μόνη της δὲν ἔχει ἐλευθερία, καθ' ὅσον ἢ ἐλευθερία ὑπερβαίνει τὴ λογικότητα. Ὡς ἐλευθερία ἐννοοῦμε τὴ βαθύτατα ὑπαρξιακὴ καὶ ὄντολογικὴ ἐλευθερία, ἢ ὁποῖα συνιστᾷ τὸν προσωπικὸ πυρῆνα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξίας κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ. Σὲ μία προωθημένη ἀνθρωπολογικὴ διάσταση ὅλα τὰ ἔργα μας, ὅπως εἶναι τὰ πνευματικὰ καὶ νοερά μας ἔργα, συνεπῶς καὶ ἢ τεχνητὴ νοημοσύνη, μποροῦν νὰ ἔχουν θετικὴ ἀξία καὶ σημασία. Ἄρα λοιπὸν ἐπιστρέφουμε καὶ πάλι στὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ προσώπου, ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸ ἐρμηνευτικὸ κλειδί γιὰ τὴν ἀξιολόγηση καὶ τὴ σημασία τῆς ἀνθρώπινης εὐφυΐας καὶ δημιουργικότητας. Ἐντελῶς αὐτονομημένη ἢ τεχνητὴ νοημοσύνη δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε. Διὰ τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ πάντα. Δηλαδή, μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀνεκτίμητος ἀρωγὸς στὴν ἀντιμετώπιση πολλῶν σημαντικῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ταλανίζουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξία. Ἐν τέλει, ἀκριβῶς ἐδῶ ἀναφαίνεται ἢ μεγάλη ἀξία τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ στοιχείου τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἐλευθερία νὰ μετασχηματίσῃ καὶ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του νὰ ἀναφέρει στὸν Θεὸ ὀλόκληρη τὴ δημιουργία, καλλιεργημένη καὶ μεταμορφωμένη εὐχαριστιακὰ ἀπὸ τὴ δική του θετικὴ ἐργασία καὶ παρέμβαση. Τὸ μεγάλο ὄραμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι ἀκριβῶς ἢ εὐχαριστιακὴ ἀναφορὰ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς στὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἥθος τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης συγκεφαλαιώνει μίαν ἰδιάζουσα θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ, ὡς τελικοῦ νοήματος καὶ λόγου ὑπάρξεώς της. Πρόκειται γιὰ μίαν κατ' ἐξοχὴν εὐχαριστιακὴν πράξιν ἀναφορᾶς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο στὸν Θεό. Εἶναι μίαν πρόσληψη τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ δὲν τὸν χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς ἀτομικῆς του αὐτοτέλειας καὶ ἐπιβίωσης ἀλλὰ τὸν ἀναφέρει στὸν

Δημιουργό του και τὸν μοιράζεται δίκαια μὲ τοὺς συνανθρώπους του. Ἡ ἔμπρακτη αὐτὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ ἀναδεικνύει τὴν προσωπικὴ χρήση τῆς δημιουργίας, τὸ νόημα καὶ τὸ τέλος τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας. Ὁ ἄνθρωπος μεταφέρει στὴν εὐχαριστιακὴ πράξη τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, τὴν ἔμπρακτη σχέση του μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, τὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους. Τὰ πάντα στὴν Εὐχαριστία περνοῦν μέσῳ τῆς ὕλης τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος συνιστᾷ τὸν τόπο ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο συνάντησης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ἡ ἴδια ἢ Εὐχαριστία προσφέρεται «ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς». Εἶναι μία κοσμικὴ λειτουργία. Ἡ ὑλικὴ δημιουργία εἰσέρχεται στὴν Εὐχαριστία ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐπευλογηθεῖ στὴ φθειρόμενη κατάστασή της ἀλλὰ γιὰ νὰ καθαγιασθεῖ καὶ νὰ ἀναφερθεῖ στὸν Θεὸ ὡς πηγὴ τῆς ὄντως ζωῆς. Ἡ εὐχαριστιακὴ πράξη τῆς ἀναφορᾶς τοῦ κόσμου στὸν Θεὸ ἀποκαλύπτει τὴν προσωπικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν κτίση. Μόνον ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο καὶ ἐλεύθερο πρόσωπο πάνῳ στὴν αὐτονομημένη φύση. Ὡς πρόσωπο ἀλλὰ καὶ μικρόκοσμος, πού συγκεφαλαιώνει στὴν ὑπαρξή του τὴν ὁλότητα τῆς κτίσεως, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀπελευθερώσει τὴν ὕλη ἀπὸ τοὺς περιορισμούς της, ἀπὸ φορέα θανάτου καὶ φθορᾶς νὰ τὴν ἀθανατίσει μέσα ἀπὸ τὴν σχέση καὶ κοινωνία μὲ τὸν Θεό.

Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ στὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ ἀποσκοπεῖ στὴν πλήρη καὶ τελικὴ νοηματοδότηση τῆς ζωῆς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔργο μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ τὸ κάνει μονάχα ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐκπρόσωπος τῆς φύσεως καὶ ὄχι οἱ ἀπρόσωπες ὑπολογιστικὲς μηχανές. Ἐνα τέτοιο ἔργο, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα ἔργα, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει καὶ ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ὡς ἔκφραση τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ οἰκολογικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς προστασία, ἀνάπτυξη καὶ φροντίδα τῆς φύσεως, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας. Ἄλλωστε, ὅπως λέγει ὁ Μέγας Βασίλειος²¹, τὰ καλὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου

21. Βλ. Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* Β' 3, PG 29,33C: «*Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πολλὰ ἀπεσιώπησεν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, τὰ ἐκ τούτων ἀπογεννώμενα πάθη ἃ πάντα μὲν ὡς συμπληρωτικὰ τοῦ κόσμου συνυπέστη τῷ παντὶ δηλονότι παρέλιπε δὲ ἡ ἱστορία, τὸν ἡμέτερον νοῦν γυμνάζουσα πρὸς ἐντρέχειαν, ἐξ ὀλίγων ἀφορμῶν παρεχομένη ἐπιλογίζεσθαι τὰ λειπόμενα*». Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* Α' 10, PG 29,25A: «*Τούτων δ' ἂν σοι δοκῇ τι πιθανὸν εἶναι τῶν εἰρημένων, ἐπὶ τὴν οὕτω ταῦτα διαταξαμένην τοῦ Θεοῦ σοφίαν μετᾶθες τὸ θαῦμα. Οὐ γὰρ*

γίνονται πρὸς δόξαν Θεοῦ, καὶ τίποτε δὲν μειώνει τὴ σοφία τοῦ Θεοῦ ποὺ ἔκανε τὸν ἄνθρωπο σοφὸ καὶ ἐλεύθερο νὰ γνωρίζει, νὰ ἀναζητεῖ καὶ νὰ παρεμβαίνει μέσω τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς εὐφυΐας του στὸν τρόπο λειτουργίας τῆς φύσεως, στὴν πρόοδο καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς δημιουργίας. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ μία θετικὴ καὶ ὑπεύθυνη στάση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος.

Χρειαζόμαστε πάντως νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ χριστιανικὴ θεολογία στὶς μέρες μας δὲν ἐκδηλώνει ὅσο θὰ ἔπρεπε τὸ ἐνδιαφέρον της γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ καὶ γενικότερα μοιάζει σὰν νὰ ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὰ σύγχρονα προβλήματα τοῦ κόσμου. Ἡ στάση της συχνὰ εἶναι οὐδέτερη ἢ ἀδιάφορη, σὰν νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πορεία καὶ τὸ νόημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης. Συχνὰ παρουσιάζει μία ἐγγενῆ ἐσωστρέφεια, ἐκλαμβάνοντας ὅλα αὐτὰ ὡς κοσμικὰ καὶ ἀδιάφορα γι' αὐτὴν πράγματα. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ἱστορία προχωροῦν ἐρήμην ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν. Ἄς ἀναλογισθοῦμε ὅμως, ἐὰν αὐτὸ ἦταν τὸ τοπίο γιὰ τὴν Ἐκκλησία στὸν 1ο, 2ο, 3ο ἢ 4ο αἰῶνα, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ θεολογία της θὰ παρέμενε ἀμέτοχη καὶ ἀδιάφορη; Θὰ ἐπέμενε νὰ ὀμιλεῖ μονάχα τὴ δική της γλῶσσα καὶ θὰ ἀδιαφοροῦσε γιὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ κόσμου; Τότε ἡ Ἐκκλησία προσέλαβε ὅλο τὸ ὄπλοστάσιο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς, τὰ κοσμολογικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα, τὰ μεγάλα ἐρωτήματα γιὰ τὸ νόημα καὶ τὴν πορεία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας²². Στὴν ἐποχή μας, ἡ θεολογία δὲν ὠφελεῖ νὰ κλείνεται στὸ ἱστορικὸ καὶ γλωσσικὸ ἀρχεῖο τοῦ παρελθόντος της καὶ συχνὰ νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα διευθέτησης αὐτοῦ τοῦ ἀρχείου. Ἀκόμη καὶ ἡ γλῶσσα της παρέμεινε κλειστὴ καὶ προνεωτερικὴ, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε πρῶτιστα νὰ ἐπικαιροποιήσῃ τὴ γλῶσσα καὶ κυρίως νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐκ νέου τὸ νόημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ζωῆς της. Τὸ ἦθος ἢ ἡ ἠθικὴ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ βίωμα αὐτὸ ἔχει ὄντολογικὰ καὶ ὑπαρξιακὰ θεμέλια καὶ παρέχει νόημα καὶ σκοπὸ στὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Διότι

ἐλαττοῦται ἢ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἐκπληξίς, ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τι τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ· εἰ δὲ μή, ἀλλὰ τό γε ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων».

22. Βλ. Ἰω. Ζηζιούλας, *Ἐλευθερία καὶ ὑπαρξή, Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο στὸν χριστιανικὸ Ἑλληνισμό*, Πέντε μαθήματα στὸ Ἴδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν (1983), ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2019.

μία αὐθεντική ἠθική ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐσχατολογικὸ ὄραμα καὶ τὸ εὐχαριστιακὸ βίωμα τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπάρχει συμβατικά γιὰ νὰ θέτει ἀπαγορεύσεις καὶ ὅρια. Ἀντίθετα, ἡ συμβατικὴ ἠθική ὡς ἓνα εἶδος τεχνικῆς διευθέτησης ὑπάρχει γιὰ νὰ παραβαίνεται καὶ διαρκῶς νὰ τροποποιεῖται. Ἡ ἠθική, ἡ ὁποία προκύπτει ὡς ἔκφραση ἑνὸς μεγάλου ὁράματος ζωῆς καὶ πολιτισμοῦ, ὡς βίωμα τῶν θεμελιωδῶν ἀξιῶν τοῦ προσώπου, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀγάπης, ἔχει σταθερὰ ὄντολογικὰ θεμέλια. Αὐτὴ ἡ ἠθική ὀφείλει νὰ ἐμπνεύσει καὶ νὰ προσανατολίσει τὴ χρήση καὶ τὶς ἐφαρμογὲς τῆς τεχνολογίας στὴ ζωὴ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐὰν ὁ Μέγας Βασιλείος ἢ ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ζοῦσαν στὴν ἐποχὴ μας, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ διαλέγονταν γόνιμα καὶ δημιουργικὰ μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα τῆς τεχνολογίας καὶ ἀσφαλῶς καὶ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Σκεπτόμαστε ὅτι ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐνδεχομένως νὰ ἐνέτασσε τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη στὴν περίφημη θεωρία τῶν λόγων τῶν ὄντων, τὴν ὁποία δανείσθηκε μὲ τόλμη ἢ χριστιανικὴ σκέψη τῶν Ἀπολογητῶν, τῶν πρώτων αὐτῶν χριστιανῶν διανοουμένων, ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψη γιὰ νὰ δείξουν στὸν κόσμον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοσμολογίας, τὸν ὁποῖο σεβάσθηκαν δεόντως, ὅτι ὅλες οἱ ἐπιμέρους γνώσεις καὶ ὅλες οἱ δυνατότητες τῶν κτιστῶν ὄντων ἀληθεύουν καὶ ὀδηγοῦνται στὴν πληρότητά τους, ἐφ' ὅσον συνδέονται μὲ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ποὺ ἐνανθρώπησε καὶ ἀνέλαβε ἐκούσια καὶ προσωπικὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε ἐπιμέρους γνώση, τὸ νόημα τοῦ κάθε ὑπαρκτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ νοερὴ δραστηριότητα τῆς ἀνθρώπινης σοφίας βρίσκει τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ νοηματικὴ πληρότητά της, ὅταν ἀναφέρεται στὸν Λόγον ποὺ εἰσῆλθε στὴν ἱστορία καὶ προσέλαβε τὴ φύση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ λόγοι τῶν ὄντων ἐνσωματώνονται στὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο, ὡς ἐλευθερία καὶ ἀγάπη, μπορεῖ νὰ εἶναι δημιουργὸς καὶ αὐτὸς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ. Ἀλλὰ ὅπως ὁ Θεὸς δὲν θέλει τὸν θάνατον καὶ τὴ φθορὰ τοῦ δημιουργήματός του ἀλλὰ τὴ ζωὴ του, ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ παλεύει γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος, καὶ ὄχι νὰ σκορπάει τὸν θάνατον καὶ τὸν ὄλεθρον μὲ τὴν τεχνολογία καὶ τὴν ἐπιστήμη του. Ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐργαλεῖο δικαιοσύνης καὶ εὐημερίας, σύμφωνα μὲ τὴν πατερικὴ ρῆση: «Ποιήσατε

δικαιοσύνης ὄπλον, μὴ θανάτου τὴν παιδείου»²³. Ἄρα ἡ ἐλευθερία ἀποβαίνει καὶ πάλι τὸ κλειδί γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα. Καὶ ἐφ' ὅσον ἡ ἐποχὴ μας ἀναδεικνύεται σὲ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπολογικὴ ἐποχὴ, ὅλα αὐτὰ χρειάζεται νὰ τὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα. Ἐπιβάλλεται ἐκ τῶν πραγμάτων οἱ ἄνθρωποι ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς διαφορετικοὺς χώρους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θεολογίας –καὶ εὐρύτερα τοῦ πολιτισμοῦ– νὰ καθίσουν σὲ ἓνα τραπέζι διαλόγου. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἡ ὀρθόδοξη θεολογία θὰ μπορούσε νὰ συνεισφέρει πάρα πολλά.

Ἡ θεολογία ἔχει ἓνα καθολικὸ ὄραμα γιὰ τὸν κόσμον, γιὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ γιὰ τὴν ἱστορία, καὶ τὸ ὄραμα αὐτὸ τὸ ἔχει κάνει πραγματικότητα ὁ Χριστὸς μέσα ἀπὸ τὴν πρόσληψη καὶ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου μὲ τὴν ἐρχόμενη Βασιλεία Του. Τώρα χρειάζεται ἐμεῖς νὰ παλέψουμε καὶ νὰ προσλάβουμε εὐχαριστιακὰ τὸν κόσμον, νὰ τὸν ἐκκλησιοποιήσουμε καὶ νὰ τὸν μεταμορφώσουμε μὲ ἀγάπη καὶ μὲ ἐλευθερία. Ἡ ἱστορία ἔδειξε ὅτι ὅταν οἱ χριστιανοὶ θέλουν νὰ ἐπιβληθοῦν μὲ τὰ δεκανίκια τῆς πολιτικῆς ἢ κρατικῆς ἰσχύος τίποτε δὲν κατορθώνουν. Τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ δρᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἐλευθερία. Ὅφειλουμε νὰ ὑπερβοῦμε τὸ σύνδρομον τῆς ἐσωστρέφειας καὶ νὰ ἀνοίξουμε τὴ μεγάλη καὶ πλούσια θεολογικὴ μας παράδοση σὲ γόνιμο καὶ ἀπροκατάληπτο διάλογο μὲ τὸν σύγχρονον κόσμον καὶ πολιτισμό. Εἶναι σκανδαλώδης πρόκληση νὰ μὴ συζητοῦμε οἱ θεολόγοι μὲ τοὺς ἐπιστήμονες γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ κρίσιμα ζητήματα.

23. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος ΙΘ'*, *Εἰς Ἰουλιανόν*, PG 35, 1053D.

SUMMARY

Orthodox Theology and Artificial Intelligence

by Stavros Yangazoglou, *Ass. Professor of Dogmatics*
School of Theology, Department of Theology
National and Kapodistrian University of Athens

The course and evolution of artificial intelligence from World War II to the present day experiences rapid growth and multiple applications in all scientific fields, replacing human being in the labor market, in politics, justice, medicine, economics, industry, in communication, transport, etc. The widespread use of artificial intelligence in all areas of human life and activities endangers the innermost core of human existence and the natural world. The crucial and decisive question in our time is whether human being can regain his/her relationship with nature and history. Following another view about the world and humanity, Christian theology expresses an eschatological vision of the meaning and fullness of life, as it is freely and lovingly offered by a transcendent source, the personal God who revealed Himself in creation and history. Based on this experience, theology must re-inspire and reinterpret our culture and not simply point to a conventional moral management of the new human condition. Orthodox theology does not offer ready-made solutions and recipes but values and existential orientations, in order to inspire another cultural paradigm. Promoting the absolute value of the human person and the importance of material creation, as experienced primarily in the Eucharistic experience of the Church, Orthodox theology needs to inspire new values in modern culture. Beyond any fundamentalist and traditional pseudomorphosis, Orthodox theology, when open and in dialogue with its era, can constantly point to and shed light on the eschatological perspective and responsibility of humanity towards nature and the natural environment, towards the neighbor and towards history. Human life, here and now, can be a life of freedom, justice and love. Everyday life and culture can acquire an optimistic attitude and values. This perspective needs to be the subject of a wide-range interdisciplinary discussion and dialogue.